

Låt de yngsta barnen möta demokratin i förskolan!

En vetenskaplig essä om förskolans demokrati- och värdegrundsarbete med de yngsta barnen

Av: Åsa Lernberg

Handledare: Jonna Bornemark

Södertörns högskola | Centrum för praktisk kunskap

Magisteruppsats 22.5 hp

Vårterminen 2019

Program: Magisterprogram praktisk kunskap med inriktning mot utvecklingsarbete i förskolan

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Title: Let the youngest children i preeschool experience democracy! A scientific essay on working with democracy and values in early childhood education and care.

Author: Åsa Lernberg

Mentor: Jonna Bornemark

Term: spring 2019

Abstract

The objective of this thesis is to investigate how to work with values and democracy in practice, when working with early childhood education and care. The thesis is presented as an essay, where the framed questions are considered using several different perspectives. The types of questions raised address issues such as the educators' attitudes and approaches, the individual's position within the group and how democracy and care are intrinsically integrated with each other.

The issues are considered and discussed in part through formative texts from the author's own experience, and in part through a theoretical in-depth study of the principles of democracy in the context of raising children, education and teaching, and additionally, through participatory observations of children in four different groups, five times, with ages ranging from 1-3 year olds. The thematic analysis considers the children's opportunities to meet democratic values in many of the situations that in preschool would be categorised as care. The educators' role in acknowledging and confirming the children within the group in conjunction with creating an awareness of each other's choices, differences and competencies is also considered. The concluding thoughts are that democratic values, such as inclusion, consideration and respect, can be strengthened and acknowledged for the children through the educators' knowledge and awareness. By including work with values as learning objects, educators can create more opportunities in early childhood education and care to meet and develop democratic values.

Keywords: preschool, democratic, values, care, toddlers (children between 1-3 years old)

Sammanfattning

Uppsatsens syfte är att undersöka vad praktiskt värdegrundsarbete och demokratiarbete med de yngsta barnen på förskolan kan vara. Uppsatsen skrivs i essäform där frågeställningarna behandlas i flera olika dimensioner. Frågeställningarna handlar om pedagogers förhållningssätt och bemötande, individens plats i gruppen samt hur demokrati och omsorg

hör ihop. Frågorna behandlas och diskuteras dels genom gestaltande texter från den egna praktiken, dels genom teoretisk fördjupning i demokratibegreppet kopplat till fostran, utbildning och undervisning samt genom fem deltagande observationer från fyra olika barngrupper med 1-3-åringar. I den tematiska analysen diskuteras barnens möjligheter att möta demokratiska värden i många av de situationer vi i förskolan skulle kategorisera som omsorg. Likaså diskuteras hur pedagogerna synliggör och bekräftar barnen inför varandra i gruppen genom att skapa en medvetenhet om varandras val, olikheter och kompetenser. De konkluderande tankarna är att demokratiska värden, så som inkludering, hänsyn och respekt, kan stärkas och synliggöras med barnen genom pedagogers kunskap och medvetenhet. Genom att lyfta värdegrundsfrågor som lärandeobjekt kan pedagoger skapa fler möjligheter för de yngsta barnen på förskolan att möta och utveckla demokratiska värden.

Nyckelord: förskola, demokrati, värdegrund, omsorg, yngsta barnen

Tack

Till alla pedagoger och barn som låtit mig besöka er verksamhet! Det har varit otroligt värdefullt för mig att få ta del av era praktiker!

Till alla pedagoger på min arbetsplats, Tunaparkens förskola, för att ni ständigt jobbar för att skapa meningsfulla, roliga och trygga dagar för barnen ni möter. Genom det jobb vi gör tillsammans och de diskussioner vi för så blir jag ständigt påmind om att det är i förskolan som jag hör hemma.

Till Carina, Anna och Erika för ert stöd, pepp, samtal och konstruktiva feedback under Magisterprogrammet.

Till Jonna för ditt engagemang, intressanta vinklingar och trygg guidning genom skrivprocessen.

Till Jenni och Mimmi, ni är mina fiffiga kompisar när det kommer till att diskutera, förstå och bredda mina kunskaper om förskolan i allmänhet och värdegrundsuppdraget i synnerhet.

Till min familj för att ni haft tålamod med mig i två års tid och stått ut med datorn på köksbordet och med mig som ”bara ska skriva en mening till”.

Åsa, vid köksbordet maj 2019

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	4
Mina tankar om demokratiarbete med yngsta barnen tar form	5
Studiedagen.....	5
I den nya barngruppen	6
Innehållet i verksamheten	9
Syfte och frågeställning	11
Frågeställningar.....	11
Metod.....	12
Praktisk kunskap	12
Deltagande observation.....	13
Urval och etiska överväganden	15
Bakgrund	16
Demokrati	16
Demokrati om, för och genom utbildning.....	20
Demokratifostran	22
Tidigare forskning – en fråga om äldre förskolebarn?.....	24
Tematisk analys	28
Omsorg.....	28
Inlyssnade pedagoger.....	29
Handlingsberedskap.....	32
Att vara en del i en grupp.....	34
Att samspela i grupp	35
Lek	37
Situationer som missas.....	38
Slutreflektioner	40
Källförteckning	44
Litteratur	44
Övrigt material	45
Bilagor.....	45
Bilaga 1	46

Mina tankar om demokratiarbete med yngsta barnen tar form

Studiedagen

Studiedagen i området är slut och så också tankeverksamheten i mitt huvud. Mycket att smälta, ta in och fundera över efter dagens olika föreläsningar och workshop. Tankarna snurrar. Några ord ringer dock klarare i mina öron än andra. Aisha Lundgrens ord från föreläsning om demokrati i förskolan, ”ni ska jobba för, om och genom demokrati”. Aisha som är utbildare i demokratiarbete, likabehandling och normkritisk pedagogik, har genom sitt engagerande sätt att tala fått mig och mina kollegor att bli medvetna om det viktiga uppdrag vi har som pedagoger i förskolan, som demokratins väktare! Men, undrar jag, hur ska detta demokratiarbete gå till? Har jag ens klart för mig vad demokrati på förskolan innebär?

Någon månad senare. Tidig morgon och dags för förskollärrreflektion. Jag och några av mina kollegor ska berätta om det utvecklingsarbete kring barns inflytande och demokrati som vi, inspirerade efter Aishas föreläsning, nu driver med våra 4-5-åringar. Vi har fördjupat oss i begreppet inflytande och varför vi ska jobba med det? Vad ger det barnen? Vad säger våra styrdokument? Vi har haft många diskussioner med varandra om förhållningssätt och bemötande. Vi har inte tyckt lika alla gånger men arbetet har utvecklats och vi känner att det är meningsfullt. I allt större utsträckning efterfrågar vi pedagoger barnens åsikter i olika frågor. Vi har blivit allt mer ifrågasättande till oss själva varför vi tar de beslut vi tar, är det av vana, av bekvämlighet, av makt, kontroll eller för barnens bästa? Vi märker att flera barn allt oftare kräver att få uttrycka sin mening och de visar oss vilka skickliga förhandlare de är i så många olika sammanhang. Idag ska vi dela dessa erfarenheter med våra kollegor som arbetar med yngsta barnen på förskolan. Vi slår oss ned med kaffekopparna framför oss. Några ord om vintern som aldrig ger sig utanför fönstret, en avstämning hur det ser ut med personal för dagen och sen sätter vi igång att berätta om hur vi jobbar och om alla våra nya insikter. Vi är entusiastiska, vi är överens om att det här utvecklingsarbetet är lärorikt och roligt men också utmanande. Vi måste hela tiden göra upp med så många egna föreställningar, rädslor och känslor. Det är flera kollegor liksom mig som jobbat som förskollärare i både 10 och 20 år och som i detta utvecklingsarbete känt något av en nystart, våra nya kunskaper har öppnat så många nya insikter i mötet med barnen. Vi har börjat utveckla en förståelse för hur demokrati, inflytande och normmedvetenhet hänger samman i arbetet med barnen. Vår entusiasm smittar dock inte av sig på våra kollegor från yngstabarnsavdelningarna. De lyssnar men kommer knappt med någon spontan fråga eller kommentar. Jag känner mig besviken, varför lyckas vi inte entusiasmera våra kollegor? Vad gör vi för fel?

- Tankar, vad tycker ni, frågar jag?
- Det är ju bra att bli påmind om sådana viktiga saker, säger någon, kul att ni provar.
- Men hur gör man detta med de yngsta barnen?
- Ja, det är ju så svårt, de kan ju inte prata säger en av mina kollegor.

-Ja, vilket inflytande behöver egentligen en 1-åring? Det är sånt som är lättare att jobba med när barnen är äldre.

Så ofta som detta händer, det är svårigheterna att jobba med de yngsta barnen som lyfts fram. Hur kan så mycket vara svårt eller omöjligt? Även människor som fortfarande har napp och blöja och som ännu inte har det verbala språket ska ju få erfara inflytande och att utveckla sina demokratiska värden. Men hur? Vad kan demokratiskt arbetssätt och inflytande med de yngsta barnen vara? För något måste det ju vara? Läroplanens demokratiuppdrag gäller ju alla barn i förskolan, oavsett ålder.

I den nya barngruppen

Hösttermin, ny avdelning, nya kollegor och nya barn. Nu är det min tur att få jobba med de yngsta barnen, jag har längtat! Solen har inte orkat sig upp bakom de stora tallarna som kantar förskolan. Runt om mig på förskolans gård är barn sysselsatta med att gunga, klättra och gräva. Pedagoger i lika röda jackor är utspridda bland barnen. I en jämn ström kommer föräldrar med sina barn in på gården. De flesta av de barnen som går på min avdelning blir burna i sina föräldrars famn in på gården. De är inte gamla, har precis fyllt ett år och har bara gått på förskolan sedan terminsstarten. Manne kommer på sin mammas arm, han gömmer sig mot hennes axel.

– God morgon, säger jag! Hur är det med dig idag Manne? Manne gnäller och vänder bort huvudet.

– Joo, det är väl bra med dig säger hans mamma.

– Ska du komma till mig frågar jag och sträcker fram mina armar mot Manne. Han klamrar sig fast hos sin mamma och börjar gråta, visar mycket tydligt att han inte alls vill komma till mig. Jag tittar mig runt på gården och ser min kollega Ann sitta med två barn i sandlådan. Jag klappar Manne på ryggen och säger.

– Ska vi se om du vill gå till Ann i stället?

Jag går bort mot Ann och förklarar att Manne nog hellre vill vara med henne än mig nu när han ska bli lämnad. Jag sätter mig med barnen i sandlådan och ser Manne bli överlämnad av

mamma till Ann, han gråter lite men borrar in sitt huvud mot Anns axel. Hos henne är han trygg tänker jag, det blev en bra start för honom på morgonen, att få vara i famn hos den av pedagogerna som han tytt sig mest till. Detta måste vara ett sätt att få utöva inflytande på förskolan när man är ett år? Att det finns pedagoger som ser, tolkar och förstår de känslor och viljor som barnen ger uttryck för. Pedagoger som är lyhörda för barnens behov och försöker anpassa sitt bemötande där efter. Men räcker detta? Vad kan vi göra mer för att på ett medvetet sätt arbeta med läroplanens demokratiuppdrag?

Senare på dagen. Flera barn rör sig runt rutschkanan i ett av avdelningens rum. Jag sitter i samma rum vid duplot och bygger med några barn. Flera av barnen går runt med en duplokloss i handen eller i munnen, otroligt vad ofta barnen har klossorna i munnen, de måste smaka speciellt, tänker jag. Lie klättrar försiktigt de få trappstegen upp på rutschkanan. Hon kommer upp, håller i kanten och skrattar nöjt. Hon känner med foten på rutschkanans kant men sätter sig inte ned utan står och ser mest nöjd ut. Samtidigt samlas flera barn vid och på rutschkanan. Med sitt kroppsspråk och sina ”ljud” ger de uttryck för att de också vill åka. Jag ska precis resa mig upp från duplobygget för att gå fram och vara med barnen i köandet när en kollega kommer in i rummet.

– Nej Lie, säger hon, sätt dig ned och åk nu, du kan inte stå där uppe hur länge som helst. Hon sätter Lie ned så hon rutschar ned i kanan. De andra barnen börjar tränga sig för att klättra upp och åka.

– Nej, en i taget annars får ni göra något annat säger hon.

– Kom ni kan vara med mig här vid ljusbordet säger hon och tar med sig två av barnen från rutschkanan. Jag sjunker tillbaka på golvet och fortsätter byggandet. Vilken upplevelse gav det där barnen tänker jag. I den till synes vardagliga aktivitet som att åka rutschkana missade min kollega ett ypperligt tillfälle att uppmärksamma och låta barnen erfara respekt, hänsyn, turordning, medvetenhet om andras viljor och hjälpsamhet. Hur ofta missar jag sådana tillfällen frågar jag mig? Tillfällen i barnens vardag där de kan få utveckla förståelse av vikten att ta hänsyn till varandras känslor och viljor, respekt för att vi gör, tycker och vill olika saker och på olika sätt.

Snart lunch men först samlar vi barnen till sångsamling.

– Kom alla kompisar så sjunger vi tillsammans, hojtar jag. Flera barn kommer med mig och jag tar ned våra stora trummor och ställer på golvet i vår samlingsring. Barnen samlas kring

trummorna och börjar ivrigt banka. Jag och min kollega Sara hjälper barnen att få en plats kring trummorna.

– Nu spelar vi tillsammans på trummorna säger jag. Vi får plats allihop, vi spelar tillsammans!

Sara sitter med på golvet. Hon tar försiktigt bort någons hand när den råkar banka på en kompis istället för trumman och hon lockar på de barnen som står avvaktande på sidan. Vi börjar sjunga ”Bom, bom låter stora trumman”. Några barn bankar vidare på trummorna, några barn hänger med i de olika rörelserna och några betraktar oss andra lite från sidan av. Jag blir alldeles svettig av engagemanget i sången och trummorna. Koftan åker av. När vi sjungit trumsången flera gånger ställer jag upp trummorna på hyllan igen och tar ned sångpåsen, den blå tygpåsen sydd i Pippityg, sätter mig ned på golvet med barnen igen och säger:

– Nu ska vi se vad ni vill sjunga om idag? Kom Anton så ska vi se vad du vill välja, säger jag. Flera andra barn kommer och försöker sticka ned handen i påsen.

– Ja, ni verkar också sugna på att välja sång, säger jag, men nu är det Antons tur och titta han valde krokodilen.

Anton håller i krokodilen och undersöker tänderna i krokodilens gap. Lie kommer fram och försöker ta krokodilen från Anton. Sara ger tillbaka krokodilen till Anton.

- Nu är det Anton som har krokodilen, säger hon, han blir nog ledsen om du tar den.

Lie ger sig inte utan försöker ta krokodilen igen. Sara tar Lie i sitt knä och vi sjunger om ”Krokodilen i bilen” tillsammans. När Anton undersökt tänderna färdigt, smakat lite på hur krokodilen smakar så släpper han den på golvet. Sara ser det och säger

– Anton, tror du att Lie kan få ha krokodilen en stund nu, hon var ju så nyfiken på den?

Anton tar upp krokodilen och ger Lie. Lie skiner upp.

– Ser du Anton vad glad Lie blev när du delade med mig av krokodilen säger Sara.

Vi hinner med några fler sånger innan lunchen kommer in på matvagnarna och fyller avdelningen med en doft av kycklinggryta. Jag ber barnen att stoppa tillbaka de olika sångfigurerna i påsen. Spindeln, krokodilen, Pippi och lammet stoppas tillbaka i påsen av barnen.

– Tack, säger jag, vad bra att ni är på att hjälpas åt och plocka i figurerna tillsammans, toppen!

Jag ställer upp sångpåsen på hyllan igen och undrar, var detta demokratiarbete som jag och Sara utövade nu? Denna till synes vardagliga rutin så som sångsamling många gånger är på förskolan. Barnen fick erfara att göra något tillsammans och att ta hänsyn till varandra och varandras olika val. Är det här ett sätt för barnen att erfara demokrati tillsammans i gruppen undrar jag?

Några veckor senare står jag i hallen. Förmiddagen har tillbringats ute på gården. Vi har lekt i sandlådan och gungat. Flera barn har upptäckt vattenpölar på marken som gårdagens regnväder lämnat efter sig. Nu börjar flera barn bli trötta och hungriga, orken är slut. Jag känner att jag blir stressad av gråten från flera barn och så vetskapen om att vi varken dukat eller bäddat än. Jag börjar dra av galonbyxor och stövlar på löpande band. Knäpper upp en jacka medan jag drar av vantar på ett annat barn. Min kollega Viveka har klätt av sig och ropar från den inre hallen att jag kan "skicka in" barnen så ska hon byta på dem. Jag lyfter Joel, som precis blivit befriad från sina blöta strumpor, över grinden till Viveka och hon bär in honom till skötbordet. På andra sidan hallen sitter min kollega Mia. Hon har två barn framför sig som med koncentrerade miner försöker att lossa på spännena i sina galonbyxor. Samtidigt som Mia väntar tålmodigt lyfter hon upp Freja i knät. Freja gråter och Mia lugnar henne medan hon berättar att de bägge barnen håller på att knäppa upp sina galonbyxor. Hon frågar om hon och Freja får hjälpa till med spännena. Freja ställer sig upp i Mias knä för att nå. Tillsammans bemästrar de knäppena i byxorna och sedan hjälps de åt, alla fyra, att dra av galonbyxorna. När det är klart är det Frejas tur att få hjälp av sina kompisar med sina kläder. Hela tiden hör jag Mias uppmuntrande ord "vilket samarbete", "vad bra det går när vi hjälps åt", "vilka snälla kompisar". Mitt i min egen stress hinner jag tänka att Mias tillvägagångssätt i hallen nog är betydligt mer omsorgsfullt än mitt eget "löpandeband". Var kommer barns inflytande och möte med demokratiska principer in i en "löpandebandpedagogik"? Mia, du har mycket att lära till mig!

Innehållet i verksamheten

Vi sitter med vårt projektverktyg framför oss i arbetslaget. Dags att formulera och dra upp riktlinjerna för läsårets projektarbete. Den senaste halvtimmen har vi tillsammans diskuterat vad vi sett, hört och lagt märke till vad som intresserar barnen i vår grupp med 18 barn mellan 1-2 år. Med hjälp av diverse dokumentation, bilder, filmer och anteckningar har vi grottat i vad de 18 små individerna faktiskt gör om dagarna? Vad är det de undersöker? Vad är det de fascinerats av? Vad är det som de håller på att lära sig? Allt detta mynnar ut i den mest betydelsefulla frågan, vad skulle kännas meningsfullt för de här barnen att få jobba med på

förskolan? Vi diskuterar tillsammans och kommer fram till att barnen undersöker vatten i alla dess former. En annan iakttagelse är att de släpar saker, de försöker lyfta, dra och flytta på saker. En kollega ger sin bild av barnens intresse för att fylla väskor, lådor och askar för att sedan hälla ut. Vi kommer också in på språket då vi upplever att det är så många ord som kommer hos flera av barnen, de härmar andra och försöker säga efter. Vi konstaterar också att vi inte får glömma hur barnen upptäcker varandra, hur deras samspel med andra barn spirar. Vi ser att de flesta ger uttryck för att behöva bli trygga med någon eller några av oss pedagoger och sen är de redo för att upptäcka varandra.

Olika sidor av verksamheten, olika iakttagelser hos pedagogerna och en mängd olika upplevelser hos barnen kommer fram. Jag känner mig glad som får vara en del av detta lapptäcke av erfarenheter som vi skapar tillsammans. Det är så mycket som dessa unga människor är i färd att upptäcka, undersöka och lära sig. Vi pedagoger vill möta den nyfikenheten och lusten, ge barnen utmaningar och erfarenheter som de faktiskt efterfrågar. Vi diskuterar vidare, vänder och vrider på uttryck. Till slut enas vi om projektet ”En värld full av begrepp”, ett projekt där begrepp i barnens vardag står i centrum t.ex. stor – liten, lång – kort, tung – lätt, tillsammans, hjälpas åt. Detta arbete utgår från barnens intressen, behov och utforskande och på så vis tänker vi att barnen har reellt inflytande över innehållet i verksamheten. Är detta att jobba *genom* demokrati undrar jag? Nu har vi ju en projektplan att hålla oss till, en projektplan som barnen varit med och påverkat i allra högsta grad men var kommer det praktiska demokratiarbetet in? Mitt relativt nyvunna intresse och engagemang för demokratifrågorna gör mitt jobb som förskollärare allt klurigare. Jag känner att jag ifrågasätter, reflekterar och analyserar det mesta i vår verksamhet och allt som oftast står jag utan klara och enkla svar.

Syfte och frågeställning

Min utgångspunkt är att de yngsta barnen på förskolan, vilket i denna text syftar på barn mellan 1–3 år, behöver få erfara värdegrundsarbetet på förskolan på konkreta sätt. De behöver få bli lyssnade på, kunna påverka sin situation liksom få möjlighet att ta del av andras tankar och erfarenheter. Genom att få erfara hänsyn och respekt för människors olika behov, villkor och förutsättningar kan möjligheten ges att utveckla förståelsen för allas lika värde. Här stödjer jag mig bland annat på pedagogerna Elisabeth Arnérs och Solveig Sollermans tankar:

Vi har rätt att komma till tals, var och en av oss, dels har vi rätt att bli lyssnade på och respekterade för det vi uttrycker. Vi ser det som problematiskt att rätten att komma till tals skulle ha med ålder eller så kallad mognad att göra. [...] Barn måste få möjlighet att utveckla sitt inflytande och sitt demokratiska tänkande från första dag i förskolan, genom hela grundskolan och gymnasieskolan. Då skulle de utveckla en vana vid att bry sig om och stå upp, både för sig själv och andra. Det demokratiska samhället måste byggas från början, tillsammans med de yngsta människorna.¹

Utifrån detta sätt att se på demokratiarbete med de yngsta barnen på förskolan blir syftet med denna uppsats att undersöka och belysa värdegrundsarbetet och arbetet med demokratiska värden som sker i vardagen på ett antal utvalda yngstabarnsavdelningar. Jag vill veta mer om hur pedagogerna i barngrupper kan bemöta de yngsta barnen för att barnen ska få erfara och möta demokrati. Jag vill titta på i vilka situationer pedagogerna uppmärksammar, påvisar och tar tillvara skillnader, erfarenheter och olikheter i barngruppen som något berikande och värdefullt samt undersöka vilken slags ”handlingsberedskap” som pedagoger visar i de vardagliga situationerna för att stödja och utveckla läroplanens uppdrag om demokrati och inflytande?

Frågeställningar

Vad kan demokratiarbete med de yngsta barnen på förskolan vara?

Vilken handlingsberedskap behöver pedagoger ha i mötet med de yngsta barnen för att stödja och utveckla demokrati och inflytande?

Hur kan pedagoger använda sitt bemötande och förhållningssätt som redskap i värdegrundsarbetet?

Vilken är relationen mellan omsorg och demokratiarbete?

¹ Elisabeth Arnér och Solveig Sollerman, *Kan barn förstå vad demokrati är?* Studentlitteratur Lund 2013

Metod

Praktisk kunskap

Denna uppsats skrivs som en vetenskaplig essä med utgångspunkt i den praktiska kunskapen teori. Filosofen Fredrik Svenaeus beskriver praktisk kunskap enligt följande:

Den praktiska kunskapen bärs som en personligt erövrad kunskap som tagit plats i individen – och i den mänskliga gemenskap där han eller hon handlar – och den utövas på ett intuitivt sätt. Det är förvisso inte frågan om en kunskap som exkluderar teoretiskt kunnande – det finns ingen motsättning mellan att vara en god praktiker och att använda sig av vetenskapliga rön för att förbättra sin praktik, tvärtom kan en sådan teoretisk medvetenhet ofta vara ett krav – men det handlar om en kunskap som har fler och andra dimensioner.²

Mina forskningsfrågor kring pedagogers handlingsberedskap och förhållningssätt, behandlas just ”i flera dimensioner”. Dels genom mina självupplevda exempel där jag på olika vis berörts och/eller ställt mig frågande till om jag handlar ”rätt”. Dels genom redovisning, diskussion och reflektion kring teorier, forskning och litteratur på ämnet. Jag har också undersökt andras praktiker för att därigenom fått möjlighet att bredda min förståelse och kunskap om demokratibegreppet. Den praktiska kunskapen förklarades och formulerades av filosofen Aristoteles. Han återkom många gånger i sina texter till begrepp som omdöme och praktisk klokhet. Filosofie doktor och arbetslivsforskare Lotte Alsterdal skrev följande:

För Aristoteles inbegriper känslan av att leva ett lyckligt liv att handla i omsorg om andra, att vilja och göra det som är gott. Men det är svårt att veta vad som är bäst för andra och handla som en klok person skulle ha gjort i det spektrum av olika, många gånger komplicerade situationer och utmaningar livet bjuder. Förmågan att handla omdömesgillt kallar han fronesis, praktisk klokhet.³

Det är pedagogernas praktiska kunskap i mötet med barnen, deras förmåga att handla klokt med målet att främja de demokratiska värderingarna, som jag avser att undersöka i denna text. Alsterdal utvecklar också i boken *Konst och lärande* hur essäskrivande kan användas för att undersöka den praktiska kunskapen.⁴ Hon framhåller den vetenskapliga essän som en personligt präglad text i jämförelse med den traditionella vetenskapliga texten vars mål är

² Fredrik Svenaeus ”Vad är praktisk kunskap?” sid.13 *Vad är praktisk kunskap?* Red. Jonna Bornema & Fredrik Svenaeus Södertörns högskola Huddinge 2009

³ Lotte Alsterdal, ”Omtankar”, *Omtankar – praktisk kunskap i äldreomsorgen* Södertörns högskola Huddinge 2011

⁴ Lotte Alsterdal ”Essäskrivande som utforskning” *Konst och lärande: Essäer om estetiska lärprocesser* Anders Burman red., Södertörns högskola Huddinge 2014

objektivitet. Alsterdal menar att även om essän är personlig och ska beröra läsaren så är det ämnet i sig som är det centrala, inte personen. Min text tar sitt ursprung i mina subjektiva frågor och min självupplevda osäkerhet som forskollärare men de centrala frågeställningarna är allmängiltiga och handlar om demokratiuppdraget med de yngsta barnen. De gestaltande berättelserna syftar, förutom att beskriva och ringa in mitt undersökningsområde, även till att visa på den erfarenhet och kunskap som jag själv besitter. Genom mina gestaltande texter kan jag undersöka de egna erfarenheterna, fördjupa dem och låta dem möta andras erfarenheter. Essä betyder försök och detta är mitt försök, att ur flera infallsvinklar, försöka förstå vad demokratiarbete med de yngsta barnen på förskolan kan vara.

Deltagande observation

En av de metoderna jag använt mig av för att vidga min kunskap kring det praktiska demokratiarbetet med de yngsta barnen är deltagande observation. Christer Stensmo, docent i pedagogik, skriver i boken *Vetenskapsteori och metod för lärare*: ”Deltagande observation är en samlingsbeckning för strategier som syftar till att fånga en aspekt av en social verklighet ”inifrån”, att under en del av en forskningsprocess försöka få syn på det perspektiv som aktörerna/deltagarna i en kultur eller social verksamhet har på den samma”.⁵ Jag avgjorde att denna form av observationsmetod passade för mitt forskningsområde. Det är ett ”inifrånperspektiv” som jag ville undersöka, hur pedagogers demokratiska arbete med barnen är synligt i barngruppen

En annan aspekt av observationen beskrivs Oscar Pripp och Magnus Öhlander, båda etnologer i boken, *Etnologiskt fältarbete*, nämligen fokuserad observation.⁶ De definierar denna som: ”I en fokuserad observation vidareutvecklas en del lösa antaganden och påståenden prövas. Då är det bra att observatören har klart för sig vad han eller hon ska titta efter för att finna det som talar för och emot påståendet”.⁷ Jag hade en föreställning om att pedagogerna utövar praktiskt demokratiarbete med barnen, en form av ”lösa antaganden och påståenden”, som jag ville titta närmre på. Utifrån dessa antaganden valde jag också att formulera mina fokusfrågor som jag utgick från i mina observationer. Denna metod möjliggjorde, som jag beskrev ovan, att observera även det som inte hände eller ”talar emot påståendet”.

Jag antecknade under mina observationer. Med denna metod kunde jag vara relativt ”osynlig” i barngruppen och störde på så vis inte samspel, aktiviteter och initiativ bland barn och

⁵ Christer Stensmo *Vetenskapsteori och metod för lärare* sid 116. Kunskapsföretaget Uppsala 2002

⁶ Oscar Pripp och Magnus Öhlander *Etnologiskt fältarbete* red. Lars Kaijser Magnus Öhlander Studentlitteratur Lund 2001

⁷ Pripp och Öhlander sid 128

pedagoger med min närvaro. Om jag skulle ha filmat tror jag att min närvaro skulle varit mer påtaglig och påverkat agerandet i högre utsträckning bland de inblandade. När jag skrev anteckningar kunde jag inte återge i exakta ord vad som sades och gjordes bland pedagogerna men jag avgjorde att detta inte hade någon betydelse för mitt syfte med observationen. Jag var ute efter att klargöra på vilket sätt och i vilka situationer som pedagogerna jobbar med demokrati tillsammans med barnen. Detta krävde inte, enligt mig, ordagrann återgivning, utan kunde ”fångas upp” med hjälp av anteckningar.

Denna vetenskapliga essä faller inom ramen för kvalitativ forskning och den är färgad av mig som person, mina förkunskaper, mina erfarenheter, mina urval och mina slutsatser. Tomas Kroksmark, professor och legitimerad lärare, skriver i sin bok *Förskola på vetenskaplig grund*

Inom den kvalitativa forskningen försöker man förstå snarare än förklara hur något är. [...] Distinktionen mellan att förklara och förstå bygger på antaganden att värden inte låter sig förklaras i generella eller allmänna termer, eftersom den är subjektivt levd - upplevd och uppfattad. Det som verkar vara den bästa förklaringen för en enskild person behöver nödvändigtvis inte vara det för en annan.⁸

I min forskarroll kan jag aldrig vara helt objektiv. Det var utifrån *mina* frågeställningar, *mina* förkunskaper och föreställningar, genom *mina* ögon och *mina* slutsatser, som observationen gjordes. Jag tittade på situationer och uppfattade situationer utifrån mina personliga egenskaper och mina kunskaper. I den inledande berättelsen i denna uppsats återger jag hur mitt intresse för demokratifrågor väcktes och detta intresse har lett till att jag fördjupat mig i ämnet det senaste året. Jag hade redan innan denna uppsats (och observationer) en föreställning om vad demokratiarbete kan vara och kanske ännu mer hur jag tyckte att det borde vara. Dessa kunskaper och föreställningar präglar givetvis mig som forskare, vad jag väljer att fokusera på och vad mina ögon och öron observerar och registrerar. Den subjektiva prägeln vägs upp av att jag genom att ta in andras erfarenheter, teorier och kunskaper försöker att bredda perspektiven och förståelsen av undersökningsområdet.

I pedagogikforskaren Marina Lundqvist studie *Vad innebär det att bli demokratisk?: dimensioner av demokrati i mötet mellan barn och pedagoger* möter jag fyra begrepp, *delaktighet, jämlikhet, ömsesidighet och respekt*, som blev utgångspunkt för mina fokusfrågor under observationerna.⁹ (Återkommer till denna studie senare i texten). Jag ville under mina

⁸ Tomas Kroksmark, *Förskola på vetenskaplig grund* sid. 33 Studentlitteratur Lund 2004

⁹ Marina Lundqvist *Vad innebär det att bli demokratisk?: dimensioner av demokrati i mötet mellan barn och pedagoger* Åbo Akademi 2016

observationer titta på hur pedagogerna möjliggör för barnen att komma till tals och bli lyssnade på. I observationerna tittade jag också på vilka möjligheter pedagogerna skapar för barnen att få samspela med varandra för att på så vis få erfara hänsyn och respekt gentemot varandra. Utöver dessa observationsfokus tittade jag också på tillfällen som missades för inflytande, samspel och bekräftande. Frågor som jag valde att fokusera på under mina observationer:

- Situationer då förskolläraren lyfter och påvisar fram barnens olikheter, erfarenheter, egenskaper, kunskaper som tillgång och resurs i gruppen.
- Situationer då förskolläraren lyssnar in och efterfrågar barnens olika åsikter och tankar, gör barnen delaktiga i beslut
- Tillfällen i lek och aktiviteter där förskolläraren uppmuntrar till möten mellan barn med fokus på samspel och omsorg om varandra

Urval och etiska överväganden

För att kunna ta del av det vardagliga och praktiska demokratiarbete som sker bland de yngsta barnen på förskolan så har jag gjort mina observationer i barngrupper med barn mellan 1-3 år. Genom observationer möjliggjordes tillfällen att ta del av verksamma pedagogers utövande och erfarenheter av demokratiarbete, och det vidgade min kunskap och mina begrepp. De fyra barngrupper som jag gjort mina observationer i finns på tre kommunala förskolor i en större svensk kommun. De valdes utifrån ålder på barnen, 1-3 år. På några av ställena känner jag till pedagogerna men inte barnen.

Pedagogerna (både förskollärare och barnskötare) blev informerade om syftet med mina observationer, både muntligt och skriftligt, och efter det gav de sitt medgivande till att delta i studien.¹⁰ I min transkribering av texten har jag bytt ut alla namn. Vissa miljöer och material är även fingerade för att kunna anonymisera på bästa sätt. Eftersom det primärt är pedagogerna jag följer under mina observationer och inte barnen har jag inte informerat vårdnadshavare eller efterfrågat deras eller barnens medgivande till observation. Det var viktigt för mig att vara tydlig med pedagogerna att observationerna skulle anonymiseras i min färdiga uppsats. Utan den vetskapen tror jag att det kan kännas utelämnande att observeras och det skulle i så fall kunna påverka mitt resultat av observationerna negativt genom att pedagogerna inte kan slappna av och ”våga” agera.

¹⁰ Skriftlig information till pedagogerna finns som bilaga 1

Bakgrund

Demokrati

Att vi i förskolan ska arbeta för, om och genom de demokratiska värdena står klart och tydligt i både skollag och Läroplan.

I Skollagen står följande

5 § Utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor.¹¹

Dessa formuleringar har sin utgångspunkt i Sveriges grundlag där det slås fast att ”Det allmänna ska verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden...”¹²

Förskolans läroplan 2018 har ett starkt uppdrag att arbeta för, genom och om demokrati samt riktlinjer hur förskolan ska främja barns inflytande och möjlighet att påverka. T.ex. står att läsa:

Förhållningssättet hos alla som verkar i förskolan, och deras sätt att agera och tala om något, påverkar barnens förståelse och respekt för de rättigheter och skyldigheter som gäller i ett demokratiskt samhälle.

Förskollärare ska ansvara för att tillämpa ett demokratiskt arbetssätt där barnen aktivt deltar,

Arbetslaget ska visa respekt för individen och medverka till att skapa ett demokratiskt klimat, där barnen får möjlighet att känna samhörighet och utveckla ansvar och solidaritet,

Arbetslaget ska respektera varje barns rätt att uttrycka sina åsikter med olika uttrycksformer samt säkerställa att barnens uppfattningar och åsikter tas till vara.¹³

Aisha Lundgren, som var den som i min första berättelse fick upp mina ögon för demokratifrågorna, är föreläsare och handledare. Hon är väl förtrogen med styrdokument och

¹¹ SkoL (2010:800)

¹² SFS1974:152 RF, 1 kap. 2§

¹³ Läroplan för förskolan 2018

hur förskolors arbete med demokratifrågor ser ut. I en mailväxling med mig skriver hon bland annat:

en fråga är på vilka praktiska sätt ett arbetslag arbetar med demokrati, lika rättigheter och barnens delaktighet och inflytande. HUR blir detta verklighet i praktiken? Dvs. hur kan vi se att det vi praktiskt gör får en effekt på barnen, hur kan vi se att de lärt sig inom detta område?" [...]

en intressant fråga är hur maktperspektiv och barnsyn styr arbetet med de yngsta barnens rättigheter – även om läroplanen utgår ifrån synen på barnen som aktiva medaktörer i sitt lärande och med rättigheter, så lever en barnsyn kvar som ser barnen som ofärdiga, oskrivna blad, sådana som "inte förstår" och inte "är" utan "ska bli" något sen[...]

Kunskaper jag saknar ute i verksamheterna är i första hand den övergripande kunskapen om uppdraget – att se och förstå hur demokratiuppdraget är genomgripande och hur frågorna om likabehandling/lika rättigheter, delaktighet och inflytande är delar i detta.

Aishas tankar bekräftar bilden av osäkerheten kring vad demokratiarbete och inflytande med de yngsta barnen kan vara, jag är inte ensam i min osäkerhet. Även Skolinspektionen konstaterar, utifrån en kvalitetsgranskning om förskolans värdegrundsarbete från 2018, att begrepp inom värdegrundsuppdraget såsom demokrati, barns rättigheter, skyldigheter, normer och värden är begrepp som är svåra att konkretisera för pedagoger.¹⁴ Vanliga beskrivningar bland de granskade pedagogerna var exempelvis att *göra sin röst hörd, delaktighet och inflytande och rösta/välja*. Skolinspektionen slår fast att det tycks vara lättare att prata om hur det avspeglas i arbetet med barnen än själva begreppens innebörd.

Utifrån Skolinspektionens granskning och Aishas tankar är det tydligt att det finns ett behov ute på förskolor att medvetandegöra hur demokratiarbete uppfattas, vad det är och hur det kan utövas tillsammans med barnen. Jag blir stärkt i min övertygelse att detta är ett område jag vill veta mer om, jag vill veta hur värdegrundsarbete syns i barngrupperna med yngsta barnen. I Skolinspektionen kvalitetsgranskning definieras demokratibegreppet i förskolan enligt följande;

Förskolan vilar på demokratins grund, vilket innebär att verksamheten ska bedrivas i demokratiska former och ett demokratiskt arbetssätt ska tillämpas. I detta innefattas att barnen ska vara delaktiga och ha ett reellt inflytande över såväl innehåll som arbetssätt. Barnen ska också ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att uttrycka sina tankar

¹⁴ Skolinspektionen *Förskolors värdegrundsarbete 2018*

och åsikter för att därmed kunna påverka såväl verksamheten som sin egen situation liksom att ta ansvar för sina egna handlingar och förskolans miljö. Omsorg om och hänsyn till andra människor, liksom rättvisa och jämställdhet samt egna och andras rättigheter ska lyftas fram i förskolan. Etiska värden och normer ska synliggöras i verksamheten så att barnen ges möjlighet att tillägna sig dessa, vilket främst sker genom konkreta upplevelser och genom personalens förhållningssätt som förebilder.¹⁵

Denna sammanfattning av demokratibegreppet får bli min utgångspunkt med särskild vikt på ”Etiska värden och normer ska synliggöras i verksamheten så att barnen ges möjlighet att tillägna sig dessa, vilket främst sker genom konkreta upplevelser och genom personalens förhållningssätt som förebilder”. För mig är det dock tvetydigt att använda begreppet ”vilar på demokratins grund”. Jag tror inte att någon del av samhället kan ”vila” i demokratin, snarare leva på dess grund. Vi kan inte luta oss tillbaka och ”vila” på demokratin utan snarare hålla den levande och ständigt erövra demokratibegreppet i det sammanhang vi befinner oss i, i detta fall förskolan. Vad innebär demokrati i förskolan? Hur levandegör vi demokratin bland barnen? Vad vill vi överföra för demokratiska värderingar för framtiden? Innebörden av demokrati måste hållas i konstant rörelse för att vi ska kunna värna om dess innebörd. Läroplanen talar också många gånger om det enskilda barnets förutsättningar att utveckla kunskaper och värden men när det kommer till demokrati och inflytande behöver vi höja blicken och se på barnet i gruppen anser jag. Min utgångspunkt är att en förskola som utgår från gruppen, och där igenom väver in demokratiska värden, organiseras annorlunda än en förskola som utgår från det individuella barnets möte med demokrati. Det är pedagogers förmåga att väva in demokratiska värden i vardagen på förskolan som intresserar mig.

Kopplat till demokratibegreppet är begreppet inkludering. Inkludering är en förutsättning för demokrati, ett grundethos, ett grundläggande etiskt förhållningssätt. Med inkludering menar jag här att alla i ett sammanhang (samhälle, klass, grupp, arbetsplats) har rätt att delta, påverka, ingå och känna samhörighet oavsett förutsättning (ålder, språk, bakgrund, kompetens, funktionsvariation). Hur blir detta sett i förskolans kontext? Förskolan har, liksom skolan, i uppgift att motverka diskriminering och kränkande behandling.¹⁶ För att detta ska vara möjligt behöver pedagoger i förskolan skapa en förståelse av begreppet inkludering och vad det innebär i praktiken. Inkludering är ett ord som använts allt mer i den i både förskolan och skolan i Sverige. Vi kan prata i termer som ”att alla barn och elever har rätt att

¹⁵ Skolinspektionen *Förskolors värdegrundsarbete* sid.4

¹⁶ *Läroplan för förskolan* 2018 sid. 5

vara inkluderade i undervisningen”. Med utgångspunkt i att alla ska inkluderas i verksamheten, med målet att få känna sig delaktig och betydelsefull samt ha förutsättningar att utvecklas och kunna tillägna sig kunskaper och värden, så möjliggör ju även detta för barnen att uppleva en konkret form av demokrati. Mija Banjacs skriver i en krönika i *Tidningen Förskolan*:

[...] alla som vill och kan vara med ska få vara med. Om vi alla börjar med att stödja den filosofiska principen, så kommer det andra att lösa sig. Det finns många kunniga som kan hjälpa oss med det. Arbetsterapeuter, logopedier, autismcentrum och många fler. Fantastiska människor som dagligen hjälper oss att inkludera just de individer som förut fick stå snällt och titta på.

Och när våra barn växer upp ska de veta att människors värde inte mäts i vad de inte kan, utan i vilka de kan bli.¹⁷

Det kan tyckas så enkelt men är det så i praktiken? Jag tror att det är mycket mer komplext då det handlar om att vi, som har makten över utbildningen, måste bredda vår föreställning om vad en förskola är, hur barn ska vara där, vilka förväntningar som finns, hur barn ska leka, upptäcka, kommunicera etc. Vår dörr till förskolan måste breddas så fler kan komma in på sina villkor. Det spelar ingen roll hur många proffs, till exempel specialpedagoger och logopedier, som vi tar hjälp av, om det är så att pedagogernas norm och förväntningarna om hur allt ska fungera och bli, är för snäva. Jag anser också att det är viktigt att lyfta inkludering till en fråga som rör alla, inte bara barn som har uttalade behov eller diagnoser. Inkludering måste handla om hur alla oavsett kön, ålder, fysiska och psykologiska förutsättningar, språk, etnicitet eller religion bli välkomnande och inkluderande i förskolans utbildning. Barn som får uppleva denna form av inkludering får också möjlighet att uppleva demokrati, en demokrati där alla ingår och där allas behov och åsikter hörs, syns och uppmärksammas. Inkludering är helt enkelt en förutsättning för att ett demokratiskt klimat ska råda.

Eftersom det är det demokratiska klimatet och värdegrunden i vardagen som jag vill undersöka så kommer jag *inte* att titta på olika ”verktyg” för demokratiska principer såsom parlamentarism, att rösta, ta majoritetsbeslut etc. Min erfarenhet är att det är kring dessa principer vi i förskolan ibland hänger upp vår bild av demokrati.

¹⁷ Mija Banjacs ”Ensam eller med”, *Tidningen Förskolan* 16/5 2015

Demokrati om, för och genom utbildning

Jag vill kort sammanfatta den amerikanske reformpedagogen och filosofen John Deweys (1859–1952) och professorn i pedagogik, Gert Biestas tankar kring demokratibegreppet då deras idéer ofta nämns och hänvisas till när demokrati diskuteras i skolans utbildning. Säkerligen hade varken Dewey eller Biesta de yngsta förskolebarnen för ögonen när de formulerade sina tankar om demokratiutbildning. Men idag lyder förskolan i Sverige under Skollagen, förskolans verksamhet kallas utbildning och uppdraget är att bedriva utbildningen i demokratiska former. Där vid lag blir Dewey och Biestas tankar om demokratiutbildning aktuella även för oss inom förskolan.

Både John Dewey och Gert Biesta framhåller att demokrati inte bara handlar om en politisk styrning utan också om människors gemenskap. John Deweys beskrev i sin bok *Demokrati och utbildning* utbildnings roll för ett demokratiskt samhälle men också omvänt demokratins roll för utbildningen.¹⁸ Deweys tankar handlade bl.a. om att samhället ska rustas med medborgare som har förmågan att kritiskt granska och undersöka för att tillsammans kunna komma fram till olika lösningar, alltid i en respektfull anda. I *John Dewey: Om reflektivt lärande i skola och samhälle* har pedagogikforskarna Sven Hartman, Klas Roth & Niclas Rönnström, bearbetat Deweys olika tankar om utbildning, moral, demokrati och socialisering.¹⁹ Här lyfts Deweys tre strategier för att förverkliga demokratin som samhällsfenomen.²⁰ Den första strategin är människors delaktighet och deltagande, både för egen del men också för samhället i stort. Deltagande i sig var inte tillräckligt, alla människor skulle inkluderas och deltagandet skulle betraktas som en plikt men också en rättighet. Genom inkludering menade Dewey att människorna kan ges en möjlighet att reflektera och tillsammans utveckla goda vanor som han ansåg vara nödvändiga i det demokratiska samhället. Den andra strategin som Dewey lyfte är vikten av att allas erfarenheter kommuniceras i samhället. För att detta ska kunna vara möjligt måste människor samverka och delge/dela med varandra. Detta kan, menade Dewey, motverka att alltför ensidiga perspektiv och vanor blir normer i samhället. Delad livserfarenhet såg han som ett villkor för en god reflekterande moral, vilket möjliggör för frihet och utveckling. Jämlikhet var enligt Dewey den tredje strategin för förverkligandet av demokratin. Han menade att alla medborgares potential måste belysas och möjliggöras på samma villkor oavsett ras, kön och

¹⁸ John Dewey *Demokrati och utbildning*, Daidalos Göteborg 1999

¹⁹ Sven Hartman, Klas Roth & Niclas Rönnström *John Dewey: Om reflektivt lärande i skola och samhälle* HLS Förlag Stockholm 2003

²⁰ Sven Hartman, Klas Roth & Niclas Rönnström sid.72

klass. Jag hittar stöd i Deweys tankar till mitt tidigare resonemang kring att vi inte kan ”vila på demokratins grund”. I *John Dewey: Om reflektivt lärande i skola och samhälle* beskrivs Deweys tankar:

Demokratin måste utvidgas så att den blir var och ens livsstil, och den personliga demokratin som livsstil är detsamma som en reflekterande och kommunikativ moral. De samhälleliga institutionerna måste understödja, berika, och utveckla demokratiska och moraliska ideal på så sätt att skolor, arbetsplatser, myndigheter, och organisationer omfattar demokratins sociala och individuella utvecklingsmål och värden.²¹

Ett demokratiskt samhälle måste aktivt jobba, i alla instanser och grupper, på att förstå, efterleva och försvara demokratiska ideal! Detta gäller utbildningen inte minst.

Biesta har utvecklat John Deweys tankar om demokrati och utbildning vidare. Bl.a. redovisar han för sin syn på demokratiutbildning i artikeln *Demokrati – ett problem för utbildning eller ett utbildningsproblem?*²² Han menar att elever (barn) inte lär endast från vad de är undervisade om, utan de lär sig ofta mer och djupare från situationer som de själva är inbegripna i. Biesta menar att demokratisk utbildning går att genomföra men att det kräver pedagogers medvetenhet och deras ”ständiga uppmärksamhet” på vilka möjligheter och hinder som finns i undervisningsmiljön för demokratisk fostran och utveckling. Det krävs en läroplan som ger elever och barn möjlighet att möta och utveckla demokratiska värden men betonar vikten av ”små detaljer som utgör vårt vardagsliv” Jag tolkar detta som att han bl.a. menar pedagogernas förhållningssätt och deras bemötande av barnen i vardagen. Rauni Karlsson som forskat kring demokrati i förskolan i Sverige diskuterar i sin bok *Demokrati i förskolan med fokus på barns samspel* skillnader mellan Deweys och Biestas syn på demokratiutbildning.²³ Hon menar att Deweys tankar inte för samman individen och samhället på samma sätt som Biesta. Hon menar att Deweys resonemang mer handlar om att fostra ”goda samhällsmedborgare” medan demokrati för Biesta betyder ”en aktiv process där människors handlingar kan mötas i enighet och oenighet [...]. Demokrati handlar om att skapa ömsesidig förståelse för olikhet, att ta ansvar för en gemenskap av olikheter”.²⁴ Hon menar att Biesta argumenterar för en utbildning som mer fokuserar på hur demokratin kommer till uttryck och utvecklas i de sociala sammanhang som utbildning sker i. Mina

²¹ Sven Hartman, Klas Roth & Niclas Rönström sid.73

²² Gert Biesta ”Demokrati – ett problem för utbildning eller ett utbildningsproblem?” *Utbildning & demokrati* 2003, vol 12, nr 1

²³ Rauni Karlsson *Demokrati i förskolan - fokus på barns samspel*, sid.23, Liber Stockholm 2014

²⁴ Rauni Karlsson, sid 23

frågeställningar handlar just om ”sociala sammanhang” och jag återkommer senare i min text med diskussion kring till exempel individen kontra gruppen/samhället.

Demokratifostran

I mitt resonemang kring demokratiuppdraget på förskolan så närmar jag mig ofta ”fostran”. Biestas tankar om demokratiutbildning kan sammanfattas som en aktiv process som sker där människor möts. Där människor möts, möts också deras åsikter, handlingar och behov och då behöver vi utveckla ömsesidighet, respekt och förståelse för olikheter. Demokratiuppdraget, knutet till Biestas tankar, diskuteras i Skolverkets artikel *Förskolans uppdrag är att fostra barn:*

Enligt Biesta betyder fostra att överföra normer och värderingar om hur man som individ bör agera i vårt samhälle. Med denna definition blir det tydligt att det, trots att inte ordet fostran eller socialisering används, ändå finns ett fostransuppdrag formulerat i förskolans olika versioner av läroplaner, även i förslaget till den senaste revideringen. I flera formuleringar synliggörs nämligen uppdraget att överföra normer och värderingar. Till exempel står det att utbildningen i förskolan ska ”förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.” Utbildningen ska också ”ge barnen möjlighet att utveckla sin förmåga till empati och omtanke om andra genom att uppmuntra och stärka deras medkänsla och inlevelse i andra människors situation.”. Detta är endast några av många formuleringar i förskolans läroplan där fostransuppdraget synliggörs enligt Biestas definition.²⁵

Med denna formulering så är det just fostran kring demokratiuppdraget som jag undersöker. Det blir tydligt för mig att det krävs en stor medvetenhet hos pedagoger att veta vad det är vi fostrar till. Begreppet fostran finns även med i boken *Förskolans demokratifostran – i ett föränderligt samhälle*.²⁶ Författarna som är pedagoger och lärarutbildare, beskriver det komplexa i förskolans demokratiuppdrag. De beskriver uppdraget som uppdelat i fyra fält.

- Förskolan som samhällsarena för en kamratkultur som skapas av de individer som finns i det specifika sammanhanget.
- Förskolan som samhällsarena för barn, en minoritetsgrupp i samhället.
- Förskolan som samhällsarena för professionell verksamhet med undervisande förskollärare.

²⁵Anna Rantala *Förskolans uppdrag är att fostra barn*, <https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/forskning/forskolans-uppdrag-att-fostra-barn> 2018

²⁶Solveig Hägglund, Annica Löfdahl Hultman och Nina Thelander *Förskolans demokratifostran i ett föränderligt samhälle* Gleerups Malmö 2018

- Förskolan som samhällsarena för politiska beslut fattade efter övergripande samhällsstrukturer.²⁷

De fält som jag kommer att vara inne i denna uppsats är främst de som rör kamratkulturen och den undervisande pedagogen. Kamratkultur skulle också kunna översättas med just kamratfostran. Tidigare har jag mest kommit i kontakt med begreppet ”kamratkultur” i sammanhang som rör de äldre förskolebarnen. Men utifrån diskussionen i boken så inser jag att det är högst relevant även bland de yngsta barnen. Författarna menar att förskolans kamratkultur är ett sammanhang där barnen möter förskolans värdegrund och där normer och värderingar kring delaktighet, deltagande och utvaldhet blir synliga. Vidare menar de att det är i våra samspelsmönster som begrepp som solidaritet, hänsyn och människors lika värde blir synligt och förhoppningsvis också begripligt för barnen. ”Utmärkande för detta vetande är att eftersom det knyts till en konkret, materiell vardag som barnen är väl bekanta med, blir det också en social guide för barnen i deras specifika ”förskolevardag.”²⁸ Jag tänker, precis som författarna vidare diskuterar, att det är i detta samspel, i denna miljö, som en stor del av barnens lärande och förhållningssätt till de demokratiska värden i livet läggs. Detta är själva kärnan i varför ämnet ligger mig varmt om hjärtat. Jag har en stark tro på att det barnen får erfara och lära sig om de demokratiska värdena i förskolan är viktigt för hur de kommer att formas som människor. Jag tror att pedagogers kunskap och medvetenhet om hur de på bästa vis kan stödja denna utveckling blir av stor vikt.

När jag tar del av teorier kring fostran så framstår det tydligt att jag som pedagog måste vara klar över vad jag fostrar till. Vad har jag för mål med min fostran? Även betydelsen av att jag och mina kollegor har en gemensam bild av vårt fostranuppdrag för hur blir det annars för barnen? Jag tycker också att det är intressant hur begreppen ”barn som fullvärdiga medlemmar av samhället” och fostran går ihop. Jag kopplar detta till Aishas tankar om ” barn som oskrivna blad” och som ”ska bli något sen, senare”. Detta hävdade ju hon kunde sammankopplas med maktperspektiv som i sin tur påverkar vårt arbete med de yngsta barnens rättigheter. De norska pedagogerna Nina Johannesen och Ninni Sandvik redogör i boken *Små barns delaktighet och inflytande* att ”Delaktighet och inflytande som koncept utmanar den vuxnes roll som den som tillrättalägger”.²⁹ Varje människas, oavsett ålder, har sitt unika sätt att erfara och förstå sin omvärld och pedagoger måste se varje barn som subjekt och inte arketyper om hur barn är och ska bli. ”Att möta den andre som subjekt innebär att erkänna

²⁷Hägglund, Löfdahl Hultman och Thelander sid 21

²⁸ Hägglund, Löfdahl Hultman och Thelander Sid 72

²⁹ Nina Johannesen och Ninni Sandvik *Små barns delaktighet och inflytande* sid 36 Liber Stockholm 2009

individens rättigheter i relation till hennes/hans egen upplevelsevärld”.³⁰ Detta menar jag, ställer krav på mig som pedagog, att ständigt se det enskilda barnet med dess rättigheter, kunskaper och erfarenheter och samtidigt fostra. Givetvis har vi pedagoger ansvaret för allas välbefinnande på förskolan, ett ansvar som aldrig kan läggas på barnet. Med ansvar kommer makt. Jag som pedagog har makten att leda barnen, att ta kommandot över det demokratiska klimatet, att skapa vårt grundläggande ethos. Det finns dock en risk att makten utnyttjas, att vi pedagoger tar ansvar för, styr över och tillrättalägger sådant som vi inte behöver. Här ser jag att min förmåga till omdöme blir viktig för det som gäller i en situation, i en grupp, med ett barn, är inte säkert att det gäller vid ett annat tillfälle. Detta är frågor som vi aldrig blir klara med, som det behövs en ständig diskussion kring.

Tidigare forskning – en fråga om äldre förskolebarn?

De avhandlingar som gjorts i Norden under de sista 10 åren rörande demokrati och inflytande för barn på förskolan handlar i första hand om barn äldre än tre år. Vad beror detta på, frågar jag mig? Hur kommer det sig att dessa frågor främst görs till en fråga som berör barn äldre än 3 år? En sak som jag kan urskilja är att mycket fokus har lagts på den verbala kommunikationen när forskare undersökt demokratibegreppet. Dels hur det kommuniceras av pedagoger men också hur barnen uttrycker demokrati och då främst verbalt. Kan det också vara så att utvecklingspsykologiska aspekter finns med i bilden? Att de yngsta barnen helt enkelt inte ses som ”redo” för att ingå i demokratiska sammanhang? Detta ställer jag mig i högsta grad kritisk till. Det är spår av detta resonemang som jag tycker mig se i min första berättelse där mina kollegor ifrågasätter och uttrycker svårigheter med att jobba med demokrati och de yngsta barnen. Som jag redan redogjort för så talar Läroplan och Skollag till alla barn i förskolans utbildning, oavsett ålder. I en demokrati omfattas alla av dess rättigheter och skyldigheter oavsett ålder. För det andra så tror jag, och ser jag som förskollärare, att grunden för barnens förståelse för varandra, deras empati och ansvarstagande för sig själva och andra börjar samma stund de kliver in på förskolan. Det är med denna nyfikenhet på andra människor, viljan att förstå och skapa mening om tillvaron och dess människor som vi pedagoger kan börja det viktiga arbetet med demokrati på förskolan. Vi behöver inte vänta till att barnen kan prata, tills de förstår abstrakta begrepp eller komplicerade fakta. Demokratiarbetet börjar när barnet börjar på förskolan.

Sett till den senaste forskning som gjorts specifikt kring de yngsta barnen i förskolan i Sverige så handlar den i stor utsträckning om undervisning. Exempel på studier är *Förskollärares*

³⁰ Johanesen och Sandvik sid 42

kommunikation med de yngsta barnen i förskolan: fokus på kvalitativa skillnader i hur ett innehåll kommuniceras av Agneta Jonsson, *Att undervisa de yngsta barnen i förskolan* Ester Catucci och *Att skapa läroplan för de i yngsta barnen förskolan: barns perspektiv och nuets didaktik: children's perspectives and didactics of the present moment* av Agneta Jonsson.³¹

Även om huvudfokus ligger på undervisning så finns en stark betoning på kommunikation mellan pedagog och barn. Hur pedagoger kommunicerar med de yngsta barnen har ju stor vikt även när det kommer till demokratiuppdraget. Som jag tidigare nämnt så är det ju i mötet med barnen och hur vi pedagoger förhåller oss och agerar förebilder till barnen som förståelsen för demokrati utvecklas. I nytugåvan av Ann Åbergs, pedagogisk ledare och förskollärare och pedagogikprofessorn Hillevi Lenz Taguchis, bok, *Lyssnandets pedagogik: etik och demokrati i pedagogiskt arbete* finns ett kapitel som fokuserar på just de yngsta barnen i ett demokratiskt perspektiv.³²

I en verksamhet där pedagogerna medvetet skapar sammanhang som uppmuntrar och förstärker barns lust och förmåga att lyssna och lära tillsammans, blir det möjligt att synliggöra hur de demokratiska värdena vi värnar om syns i praktiken. (...) Demokrati är inget vi kan lära ut, det är något vi lever och skapar varje dag.³³

Detta överensstämmer med Biestas tankar om att demokrati ska genomsyra utbildning genom ”små detaljer som utgör vårt vardagsliv”.³⁴ Enligt Åberg och Lenz Taguchi är som sagt inte demokratiarbetet något som vi kan lära ut till barnen. Jag tänker att det finns få saker vi ”lärt ut rakt av” i förskolan. Undervisning i förskolan karakteriseras av målstyrda processer där jag som förskollärare medvetet riktar uppmärksamheten hos barnen kring ett ämne, en företeelse, begrepp eller händelser, i syfte att förändra och bredda barnens kunskaper och erfarenheter (fritt tolkat utifrån Lpfö 18). Mycket av litteraturen på ämnet demokrati och inflytande tar upp vikten av att pedagoger behöver ha en stor medvetenhet kring vad demokratiarbete innebär och att vi behöver ha en handlingsberedskap i mötet med barnen. För även om vi inte kan ”lära ut” demokrati så kan, och ska, vi pedagoger undervisa barnen om demokrati. I boken *Utbildning och undervisning* av Christian Eidevald och Ingrid Engdahl tar författarna upp

³¹ Jonsson, Agneta ”Förskollärares kommunikation med de yngsta barnen i förskolan: med fokus på kvalitativa skillnader i hur ett innehåll kommuniceras” *Nordisk Barnehageforskning*, 2016, Vol.12(1)

Ester, Catucci *Att undervisa de yngsta barnen i förskolan* Mälardalen University 2018

Agneta Jonsson, *Att skapa läroplan för de yngsta barnen i förskolan: barns perspektiv och nuets didaktik*: Göteborgs universitet 2013

³² Ann Åberg och Hillevi Lenz Taguchi *Lyssnandets pedagogik: etik och demokrati i pedagogiskt arbete* Liber Stockholm 2018

³³ Åberg och Lenz Taguchi sid 172

³⁴ Gert Biesta *Utbildning & demokrati* 2003, vol 12, nr 1

demokratifostran och undervisning.³⁵ Bl.a. beskrivs olika sätt att undervisa kring demokrati. Dels handlar det om pedagogernas förhållningssätt och rollen som förebilder för demokratiska värden i barngruppen vilket jag tolkar som ett annat sätt att uttrycka samma sak som Åberg och Taguchi, ”något vi lever och skapar varje dag”. Men i boken ges också exempel på att ”iscensätta undervisningstillfällen där olika ståndpunkter möts och bemöts och om att problematisera odemokratiska krafter”.³⁶ Det senare hävdar jag kan bli mer aktuellt med äldre förskolebarn. Kanske kan det bl.a. vara denna form av demokratiarbete som syftas till när jag hört pedagoger prata om att ”demokratiarbete är så svårt med de yngsta barnen”, som jag beskrev i en av de inledande berättelserna. Det kan jag hålla med om. När det kommer till att kunna ta ställning till dilemman och ståndpunkter eller skapa sig en förståelse för olika livsvillkor och förtryck i världen så krävs ett abstrakt tänkande och troligtvis också en förmåga att kunna verbalisera sina tankar och frågor. Sett ur den aspekten så är denna form av demokratiarbete något som de äldre barnen på förskolan kan undervisas om. I mina observationer har jag inte mött situerade undervisningstillfällen kring demokrati. Snarare pedagoger som i sitt förhållningssätt, bemötande och organisation skapar tillfällen för barn att utveckla demokratiska värden. Görs detta på ett medvetet sätt är även detta en form av undervisning.

I avhandling *Vad innebär det att bli demokratisk?: dimensioner av demokrati i mötet mellan barn och pedagoger*, har pedagogikforskaren Marina Lundqvist undersökt hur de demokratiska värdena blir synliga just i möten mellan pedagoger och barn.³⁷ Hon menar att samspelssituationer mellan barn och pedagoger utgör situationer när barn uttrycker sig demokratiskt och i vilka pedagoger ibland, ibland inte, tar vara på barnens initiativ och möjliggör barnens erfارande och lärande. Lundqvist har brutit ned demokratiskt förhållningssätt i fyra lärandeobjekt, delaktighet, jämlikhet, ömsesidighet och respekt, dessa menar hon är ömsesidigt beroende av varandra. Det är ett komplext arbete att i den pedagogiska verksamheten möjliggöra för barn att utvecklas till demokratiska individer med utvecklat demokratiskt förhållningssätt. Lundqvist menar att pedagoger medvetet och systematiskt måste arbeta med dessa frågor som lärandeobjekt i verksamheten. Jag framhåller här att i frågan om de yngsta barnen blir det viktigt att medvetandegöra hur vi pedagoger

³⁵ Christian Eidevald och Ingrid Engdahl *Utbildning och undervisning omsorgsfullt och lekfullt stöd för lärande och utveckling* Liber Stockholm 2018

³⁶ Eidevald Engdal sid 137

³⁷ Marina Lundqvist *Vad innebär det att bli demokratisk?: dimensioner av demokrati i mötet mellan barn och pedagoger* <https://www.skolporten.se/forskning/intervju/demokrati-for-de-yngsta-kraver-tid-och-kunskap/>

lyssnar och hör barnens initiativ. Jag tror att initiativ uttrycks på många andra sätt än verbalt. De yngsta barnen måste vi också lyssna in via kroppsspråk och känslomässiga uttryck. Jag har både i min egen praktik och under de observationer jag gjort sett en mängd situationer där pedagoger bekräftar, tolkar och sätter ord på barns gråt, deras avståndstagande, deras glädje och deras nyfikenhet. Att koppla dessa situationer till "lärandeobjekt i verksamheten" kräver en god handlingsberedskap av mig som pedagog.

Det finns några få studier där inflytande och demokrati studerats med de yngsta barnen. En av dessa är presenterad i artikeln *Young children's enactments of human rights in early childhood education* av pedagogikprofessor Ann Quennerstedt,³⁸ I denna studie studerades hur barn utövar mänskliga värden utifrån de tre begreppen rätten till ägande, rätten till inflytande och rätten till likabehandling och lika värde. Det forskningen visade var, att på vilket sätt och vilken utsträckning barnen hade möjlighet att utöva de tre rättigheterna varierade och var beroende av vilken självsäkerhet det enskilda barnet visade till initiativ, kommunikation och hävdandet av sin vilja. Denna studie riktade in sig på att studera barnen, något jag inte ägnat mig åt i denna uppsats. Studien ger dock viktig kunskap om att barns olika personligheter och deras olika strategier för att förmedla sina åsikter, spelar roll för hur de får möjlighet att innefattas av de mänskliga värdena på förskolan.

³⁸ Ann Quennerstedt "Young children's enactments of human rights in early childhood education" *International Journal of Early Years Education*, 24:1, 5-18 2016

Tematisk analys

Utifrån mina forskningsfrågor kring omsorg, pedagogers handlingsberedskap, bemötande och förhållningssätt så har två olika teman blivit tydliga, omsorg och något som jag kallar *individ kontra grupp*. Detta begrepp innebär här att jag diskuterar hur pedagoger jobbar för att synliggöra varje barn i gruppen. Jag avser här att diskutera dessa teman utifrån observationer, teori, litteratur och egna erfarenheter.

Omsorg

Med begreppet omsorg menar jag här att tillgodose barnens sociala, fysiska, psykologiska och emotionella behov. Även förhållningssätt gentemot varandra, hur barn och pedagoger tar hand om varandra och visar omtanke. En stor del av vardagen på en yngstabarnsavdelning handlar om det vi kan kalla rutinsituationer eller kanske omsorgssituationer. Det är av- och påklädning, blöjbyten, handtvätt, måltider etc. I mina observationer har det blivit tydligt för mig att det är i många av dessa situationerna som demokratiarbetet sker. Här kan pedagoger välja att ha fokus på hjälpsamhet, inflytande, hänsyn och delaktighet.

Tanken om att jag genom att uppleva ett demokratiskt förhållningssätt som barn själv kan utveckla demokratiska värderingar ligger nära tankarna om omsorgsbegreppet. Barbro Bruce, biträdande professor i utbildningsvetenskap, uttalar sig i artikeln ”Många har missuppfattat uppdraget inom förskolan” om omsorg.³⁹ Hon menar ”när de vuxna visar äkta omsorg blir de också förebilder för barnen, så att dessa förstår hur man visar omsorg om andra”. Denna aspekt på omsorg tar även Gunilla Halldén upp i sin bok *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*, hon skriver; ”Omsorgen har därmed en pedagogisk sida som inte enbart utgör ett omhändertagande, men rymmer en förutsättning för växande och en möjlighet att den som får omsorg också blir den som ger”.⁴⁰ Denna aspekt på omsorgens roll i förskolan hade även den tyske reformpedagogen Friedrich Fröbels (1782 - 1852) vars tankar om barns utveckling, behov och uppfostran påverkat, och påverkar än idag, svensk förskola i mycket stor utsträckning. Gunilla Halldén, bland många andra, tolkar Fröbel som att han menar att det är genom just omsorg som pedagoger vägleder barn.⁴¹ Genom minnet av sin egen barndom kan den vuxna känna igen sig i barnet och vägleda barnet med omsorg. Detta tror jag är ett centralt begrepp även kring demokratiska värden. Får jag egna upplevelser av demokrati och

³⁹ Kerstin Weman Thornell ”Många har missuppfattat uppdraget inom förskolan”, Högskolan i Kristianstad www.hkr.se, 2016, hämtad 190122

⁴⁰ Gunilla Halldén, *Den moderna barndomen och barns vardagsliv* sid. 69 Carlssons Stockholm 2007

⁴¹ Gunilla Halldén, *Ett hem av solsken: Disa Beijer och barnträdgården som arena för socialt arbete*, Stockholm, Carlssons 2016

respekt i barndomen så kan jag själv utveckla ett respektfullt bemötande och förståelse för allas människors lika värde. I den reviderade läroplanen 2018 lyfts omsorgsbegreppet fram. Begreppet omsorg finns nu med i rubriken Mål och riktlinjer 2.2, Omsorg, utveckling och lärande. (Jmf Lpfö 98, 2.2 Utveckling och lärande). Mie Josefson har i sin avhandling *Det ansvarsfulla mötet: En närhetsetisk analys av omsorgens innebörder i förskola* från 2018, kommit fram till undervisning i förskolan består av fostran, lärande, lek och att omsorg har en grundläggande betydelse, för att inte säga förutsättning, för undervisningen⁴². Josefson har intervjuat pedagoger om omsorgens innebörd och hur den tar sig uttryck i praktiken. I Skolverkets artikel *Omsorg i förskolan är en förutsättning för undervisning* skriver Kenneth Ekström om Josefsons avhandling;

Josefson definierar omsorg som något som präglas av ömsesidighet [...]. I förskolan handlar det om att tillgodose barnens sociala, fysiska, psykologiska och emotionella behov. Omsorg har alltså att göra med hur vi förhåller oss till varandra, hur vi visar omtanke för varandra i vårt praktiska vardagsliv.⁴³

Jag tänker att detta sätt att definiera omsorgsbegreppet på flera sätt är förknippat med demokratiuppdraget och framförallt aspekten som rör inflytande. I mina frågeställningar kring pedagogers demokratiuppdrag berör jag både ömsesidighet och hur vi förhåller oss och visar omtanke om varandra. Precis som Mie Josefsons slutsats, att omsorg är en förutsättning för undervisning på förskolan, menar jag att omsorg är förutsättningen för demokrati bland de yngsta barnen.

Inlyssnade pedagoger

I mina observationer har jag sett många exempel på hur pedagoger möter barnen med respekt och genuint engagemang i omsorgssituationer.

Det är dags att gå ut och Anna tar med sig några barn ut i hallen. Hon börjar plocka fram kläder till barnen på golvet och uppmuntrar dem att börja sätta på sig. Hon sätter sig nära barnen men väntar in barnen att de ska ta på sig själva. Barnen får i sina ben i fleecexorna men på ett av barnen fastnar de när det dags att dra upp dem på lår och rumpa.

- *Jag kan hjälpa, säger ett av de andra barnen.*
- *Ja, vad bra att du vill hjälpa till säger Anna*

⁴² Mie Josefsson *Det ansvarsfulla mötet: En närhetsetisk analys av omsorgens innebörder i förskola* Stockholms universitet 2018

⁴³ Kenneth Ekström *Omsorg i förskolan är en förutsättning för undervisning*, Skolverket 2019

Med mycket tålmod är byxorna snart uppe. Anna finns nära barnen men hjälper inte till om barnen inte ber om det. Efter en stund är det hjälparet barnet som inte får på sig sina sockor och hon visar barnet som hon hjälpte att nu är det hennes tur att få hjälp. Det får hon men det är klurigt att lirka på sockor. Anna frågar om de vill att hon ska hjälpa till och det vill de. När Anna och de barnen som hon hade med ut i hallen börjar bli klara kommer nästa pedagog ut i hallen med några barn och de börjar klä på sig. Nu förväntas dock inga egna initiativ av barnen utan pedagogen klär på barnen utan att involvera och engagera dem i någon större utsträckning. Ett barn har ingen tjocktröja med sig och pedagogen tar en tröja från ett annat barns hylla.

- Får Vide låna den här tröjan av dig, frågar hon barnet som äger tröjan.

Barnet nickar och hon sätter på tröjan på det andra barnet.

I exemplet ovan skapar pedagogen möjligheter för barnen att samspela med och hjälpa varandra genom att låta några barn i taget gå ut i hallen. Anna visar barnen en förväntan på att hon tror att de kan klara mycket av påklädningen själva. Hon uppmuntrar och visar barnet förtroende i situationen då de vill hjälpa varandra. Situationer som dessa tänker jag är exempel då barnen får uppleva sig själva som en tillgång i gruppen. I den beskrivna situationen finns likheter med min egen upplevelse från hallen. Många tillfällen till samspel och omsorg om varandra går till spillo i t.ex. hallsituationen då inte pedagogerna pratar och bekräftar barnen om vad som händer och vad de gör. I situationen med tröjan så involverar förvisso pedagogen barnet som äger tröjan, men jag undrar vad som hänt om barnet sagt nej, hade hens åsikt respekterats då? Hur hade det bemötts?

När barnen vaknar efter vilan kommer de upp allt eftersom. De möts av pedagoger som "välkomnar" dem upp och frågar om de sovit gott. Pedagogerna är inlyssnande och efterfrågar hur barnen vill vakna till, vill de sitta i knät, sitta i soffan eller ge sig in i någon lek som pågår. Flera barn går runt med sina nappar i munnen och gosedjur i handen. En pedagog väcker ett barn och kommer upp med hen på armen. Barnet borrar in sitt huvud mot pedagogens axel och pedagogen konstaterar att hen fortfarande är trött och har barnet kvar i famnen. Efter en stund berättar pedagogen för barnet i famnen att hon snart slutar och frågar vad barnet tror att hen vill göra. "Behöver du sitta i någons knä eller vill du sitta i soffan där de andra tittar i en bok", frågar hon barnet. Barnet svarar inte men börjar se sig om i rummet. Pedagogen väntar in och efter ytterligare ett tag visar barnet med handen att hen vill

till soffan. Pedagogen bär barnet till soffan där flera andra barn redan sitter och tittar i en bok med en pedagog.

Flera barn sitter tillsammans på golvet och bygger duplo. Det känns på lukten att ett barns blöja behöver bytas. Pedagogen frågar ett av barnen om det är så att hen behöver en ny blöja.

- *Nej, svarar barnet.*
- *Men jag tror det, säger pedagogen. - Kan jag titta?*

Barnet låter henne titta och jo blöjan behöver bytas.

- *Vet du vi gör det riktigt snabbt så du snart kan bygga igen, säger pedagogen.*

Barnet fortsätter att säga nej och visa nej med sitt kroppsspråk.

- *Ok, säger pedagogen, ska vi vänta en liten stund tills du känner dig redo.*

Barnet nickar.

- *Då fixar jag några saker först och så kommer jag och hjälper dig om en liten stund.*

Barnet visar med sitt kroppsspråk att hen verkar nöjd med den kompromissen. Hen bygger vidare och efter fem minuter kommer pedagogen tillbaka och de går tillsammans till skötbordet.

I de här två exemplen visade pedagogerna på lyhördhet för barnens behov och vilja och barnen hade inflytande över situationer som är vardaglig omsorg på förskolan. Pedagogerna hade full tilltro till att barnen visste vad de ville göra och vilka behov de hade när de vaknade, pedagogerna uttryckte/uttalade även detta till barnen. I exemplet med blöjan som behöver bytas tog pedagogen på ett klart och tydligt sätt hänsyn till barnets vilja på ett respektfullt sätt. Barnet möttes av en pedagog som lät hen vara med och påverka sin situation.

Ett barn har precis börjat på förskolan. Han sitter i sitt pappas knä och följer de andra barnens olika aktiviteter i rummet. Pedagogen finns nära och söker kontakt, pratar med barnet, visar olika saker och bekräftar barnets små initiativ till att vilja ha olika saker t.ex. en boll och en väska. Efter ett tag säger pappan att nu är det nog dags att han provar att lämna. Pedagogen gör sig redo att ta emot barnet i sin famn och tillsammans vinkar de till pappan när han går. Barnet är ledsen, gråter ropar efter mamma och pappa. Pedagogen går runt med barnet, säger lugna ord, bekräftar de ledsna känslorna och klappar på ryggen. Hon pratar med hen och säger att de ska gå efter hens mjukdjur. Med mjukdjuret i famnen blir barnet lite lugnare och med barnet i knät börjar pedagogen bygga med duplo tillsammans med flera

barn. Efter ett tag blir barnet ledset igen och pedagogen konstaterar att de får hitta något annat som kan locka. Tillsammans tittar de ut genom fönstret och på olika dekorationer som hänger på väggen. Gråten kommer tillbaka och pedagogen tar med barnet till ipaden där hon säger

- Nu ska vi se, vad var det för musik som du tyckte om, visst var det Pippi?

Hon sätter på Pippi och barnet blir lugn i hennes knä.

När det handlar om att introducera barn på förskolan är pedagogernas omsorg central. I den beskrivna situationen bekräftas och tillåts barnets känslor och pedagogen visar med ord, handling och kroppsspråk att hon har omsorg om barnet och förståelse för de känslor och uttryck som barnet har. Pedagogen lyssnar in barnet och uppmärksammar hans kroppsspråk och uttryck för att försöka förstå vad som känns bra för hen. Även pappan har inflytande över den här situationen. Han går från förskolan när han känner att han och hans barn är redo.

Handlingsberedskap

Jag frågar mig vilken form av omsorg de yngsta barnen behöver? Finns det ibland en risk i att vi ägnar oss mer åt omvårdnad än om omsorg om jag här definierar omvårdnad som att jag vårdar och ser till att personens personliga hygien och fysiska mående. Till exempel vid blöjbyten på löpande band, handtvätt under tidspress och påklädning i en överfylld hall. Kan omvårdnad vara demokratisk på samma vis som jag tänker att det finns demokratisk omsorg? Jag tror att omvårdnaden kan vara omsorgsfull men i omvårdnad finns enligt mig ett maktperspektiv. Vårdaren har makt och vårdtagaren är i någon form underläge. Jag tror vi måste tänka omsorg även i de omvårdande situationerna för att få fatt i demokratiska värden så som ömsesidighet, hänsyn, respekt och inlyssnande.

När det kommer till omsorg så blir återigen pedagogernas handlingsberedskap viktig. Det blir tydligt för mig att det går att ”fylla” omsorgssituationer med demokratiska värden och samtidigt ge barnet möjlighet till både inflytande och delaktighet. I omsorgssituationerna blir pedagogernas förmåga till att handla klokt i stunden tydlig. Det är deras förmåga att just ”fylla” de mötena med respekt, inlyssnande och bekräftelse. Författarna till boken *Förskolans demokratifostran* gör enligt mig en tydlig koppling till praktisk kunskap när det kommer till omsorg och demokrati. De skriver:

I en sådan situation (omsorgssituation, min anmärkning) behöver du kanske inte tänka på om eller vad barnen lär sig just nu, utan du arbetar mer i en anda av att skapa ett demokratiskt förhållningssätt, eller klimat, där barnen är mer eller mindre demokratiska

eller omsorgsinriktade. Sannolikt är det i den situationen inte den mätbara aspekten du strävar efter. Hur du konkret genomför ditt omsorgsinriktade arbete i en sådan situation kan vi inte beskriva i generella termer.”⁴⁴

Det blir snarare en fråga om hur jag som pedagog kan bedöma situationen med hänsyn till barngruppens sammansättning och individernas behov. Hur jag kan använda mina kunskaper och erfarenheter för att möjliggöra omsorgssituationen till en fråga om demokrati.

Omsorgsbegreppet väcker tanken om vilken syn jag som pedagog har på de yngsta barnen. Som jag redogjorde för ovan så påverkar min barnsyn och hur jag ser på mitt uppdrag givetvis hur jag agerar i mötet med barnen. En viktig slutsats blir här att det bli viktigt att skapa samsynen kring de här frågorna i arbetslaget. Jag tänker på situationen i min gestaltande berättelse där barnen står i kö vid rutschkanan. Uppenbart hade jag och min kollega olika syn på händelsen och vår handlingsberedskap för att lösa situationen var olika varandra. Likaså lät jag och min kollega olika behov styra hur vi agerade i hallen, jag lät mig styras av tidspress medan min kollega fokuserade på samspel med barnen. Med en gemensam förståelse och samsyn torde målet inte vara att alla måste agera exakt lika i alla situationer men jag tror att vi kan ge barnen fler möten med demokratiska värden om pedagogerna har dessa frågor på sin agenda, samtalar om dem och skapar sig någon form av gemensamt förhållningssätt. Jag återgår till *Demokratifostran i förskolan* där författarna skriver ” [...] så handlar det om att du som förskollärare utvecklar en kritisk förmåga att tänka kring de handlingar och händelser som du är med om, att du kan relatera situationen till något mer än bara det som händer här och nu.”⁴⁵ För att vidga detta begrepp menar jag att det handlar om hur vi i *arbetslaget* tänker kring handlingar och händelser. Ett demokratiskt förhållningssätt kan inte hänga på en individ utan är ett kollektivt ansvar. Må vara förskollärarens ansvar att så sker men allas ansvar att göra det.

En av Marina Lundqvists slutsatser i sin studie från svenskfinska förskolor är att demokratiarbetet tar tid.⁴⁶ Det är något som även jag kan instämma i. I en av de inledande, gestaltande berättelserna belyste jag detta när jag styrdes av tidspress i hallen. Ett annat exempel är det jag återgav på sidan 29-30 när Anna, till skillnad från mig själv, ger barnen tid, lugn och ro i hallen. Att låta barnen komma till tals, lyssna in deras åsikter, låta dem hjälpa varandra, låta dem få samarbeta tar just tid. Det är enklare att byta alla blöjor när jag som

⁴⁴ Hägglund, Löfdahl Hultman och Thelander sid. 65

⁴⁵ Hägglund, Löfdahl Hultman och Thelander sid 61

⁴⁶ Marina Lundqvist *Vad innebär det att bli demokratisk?: dimensioner av demokrati i mötet mellan barn och pedagoger*

pedagog tycker att det passar i schemat, det går fortare för mig att hjälpa barnen i hallen än att de ska hjälpa varandra etcetera. Men vad har vi egentligen bråttom till? Och vad kan vara viktigare än att ta sig tid till att ge barn möjlighet att utveckla hjälpsamhet, hänsyn och respekt? Lätta ord att säga men betydligt svårare att omsätta i praktik anser jag utifrån min erfarenhet. Förskolan har en tradition av ett dagsschema med fasta rutiner (som många gånger kretsar kring måltiderna). Detta i kombination med stora barngrupper och få personal, och även i stor utbredning utbildad personal, gör att rutinerna blir transportsträckor som måste genomföras i jakt på, ja, nästa rutin... Här krävs en medvetenhet, och för all del vilja, hos pedagoger för att göra dessa rutiner till något mer än transportsträckor. Med de yngsta barnen är det mycket "rutinsituationer" som i mångt och mycket är just omsorgssituationer, på-och avklädning, blöjbyten, handtvätt, måltider etcetera. Här finns ju gyllene tillfällen att jobba med hjälpsamhet, hänsyn och respekt men då måste det få ta tid.

Kommunikation och samspel är bärande bitar i att jobba med demokratiska värden i omsorgssituationer. De avhandlingar kring de yngsta barnen på förskolan som jag tidigare redogjorde för fokuserade just på kommunikation men då framförallt kopplat till undervisningsbegreppet. Det behövs även forskning kring kommunikation och demokratiarbetet. Precis som en medvetenhet kring hur pedagogers kommunikation och samspel har betydelse för undervisning har det också betydelse för hur vi lyckas arbeta med normer och värden.

Att vara en del i en grupp

Åbergs och Lenz Taguchis beskrivning av demokratiarbetet med de yngsta barnen tar upp individen i mötet med gruppen och gruppens möte med individen. De beskriver pedagoger som utgår från att just belysa individens plats i gruppen. De skriver: "Pedagogerna jobbar medvetet med att synliggöra hur varje individuellt barns bidrag får betydelse för gruppens lärande, men också med hur gruppen får betydelse för varje individuellt barns lärande."⁴⁷

I boken *Små barns delaktighet och inflytande – några perspektiv* framförs tankar, teorier och erfarenheter av att jobba med demokrati utifrån inflytande för de yngsta barnen på förskolan.⁴⁸ Författarna utvecklar sina tankar om bland annat vuxnas makt, synen på barn och kunskap samt hur regler och praktiker både styr och möjliggör för hur de yngsta barnen får möjlighet att utveckla sitt demokratiska förhållningssätt. Författarna diskuterar begreppen delaktighet och inflytande som deltagande i en grupp. De argumenterar för ståndpunkten att

⁴⁷ Åberg Lenz Taguchi sid. 172

⁴⁸ Johannesen och Sandvik

det inte är en motsättning mellan gruppens bästa och att individen kommer till tals och kan påverka. De menar: ”Det handlar om hur människor samspelar, lyssnar till och respekterar varandra i en gemenskap”.⁴⁹

Att samspela i grupp

Pedagogerna samlar barnen på en matta, i ett hörn av det stora rummet på avdelningen. De sitter ned tillsammans med barnen och förskolläraren Anna säger

- *Vad tror ni att vi får för frukt idag då? Tror ni det finns äpplen och bananer?*
- *Och päron, säger ett barn.*
- *Ja, päron finns det nog också, svarar pedagogen.*

Flera barn börjar berätta vilken frukt de tror finns och vilken de vill ha. Anna bekräftar och upprepar det barnen säger. Alla barn får den frukten de önskar och äter allt medan samtalen fortsätter. När en av pedagogerna säger att det snart är dags att gå ut och att det behövs mycket kläder när det är så kallt så börjar barnen prata om olika väder. Någon tror att det regnar en annan att det åskar. Anna bekräftar barnens tankar och berättar också vad hon tror att det är för väder (att det inte brukar åska på vintern, att det nog inte regnar idag när det är så kallt). Plötsligt drar ett av barnen i ett annat barns kläder. Barnet som blev dragen i kläderna gnäller till och tittar ”bedjande” på Anna.

- *Det där kändes nog inget bra på Vide säger pedagogen. Var det något som du ville säga till honom frågar hon barnet som drog.*

Situationen är snabbt glömd och Anna börjar prata med barnen om vilka barn de saknar i gruppen idag.

- *Tror ni att Adam kommer idag då? Och Minna, hon skulle ju dyka upp idag, säger hon.*

Barnen upprepar de frånvarande barnens namn. Samtidigt så hörs ljud från hallen som Anna uppmärksammar barnen på och tillsammans pratar de om vem de tror att det är som kommer nu. Ett barn dyker upp i dörren med sin pappa. Både barn och pedagoger välkomnar barnet med många ”hej” och barnets namn. Barnet kommer fram till mattan där de andra äter frukt, sätter sig bland de andra och blir erbjuden en fruktbit.

En pedagog sitter tillsammans med flera barn på golvet.

⁴⁹ Johannesen och Sandvik sid. 31

- *Titta här, säger hon, och vänder sig mot väggen där det sitter flera bilder av barnen, ska vi titta på bilderna tillsammans?*

Barnen vänder sig mot bilderna. Bilderna sitter uppe med magnettejp och några av barnen plockar ned bilder.

- *Ja titta där är du Sara, säger pedagogen, vad är det du gör här?*
- *Blåser, svarar barnet, och gör blåsande ljud med munnen.*
- *Ja och kommer du ihåg vad som hände då?*
- *Bubblor!*
- *Ja, det blev en massa bubblor!*

De andra barnen runt om tittar också på bilden och upprepar även de att det blev bubblor. Ett annat barn tar ned en annan bild och pedagogen pratar om vem som finns på den bilden och vad barnen gjorde på bilden.

I dessa båda exempel fick barnen möjlighet att komma till tals, deras frågor och tankar blir bekräftade av pedagogerna. De får möjlighet att se och upptäcka varandra och dela varandras tankar och frågor. Genom att pedagogen pratar med barnen om vilka barn som inte är där och vilka som ska komma så får barnen bekräftelse för sin grupptillhörighet och inkludering i gruppen. När ett barn kommer med sin pappa bjuds barnet in i gruppen och samvaron av både pedagogerna och barnen. I den följande situationen fångade pedagogen barnen kring att gemensamt uppmärksamma varandra genom bilderna. Barnen fick möjlighet att dela tankar och erfarenheter med varandra genom att pedagogen ställde frågor och att hon bekräftade och ibland upprepade vad barnen säger. Jag kopplar dessa tillfällen till det jag tidigare i texten kallade demokratisk kultur eller grundläggande ethos. Stämningen som rådde var både inkluderande, bekräftande och respektfull.

För mig är situationerna ovan exempel på Biestas demokratitankar om att ”skapa ömsesidig förståelse för olikhet, att ta ansvar för en gemenskap av olikheter,”.⁵⁰ Pedagogerna visar en medvetenhet om att lyfta barnens olika tankar och åsikter i gruppen. Jag tror att barn som får ta del av detta får möjlighet att just skapa en förståelse för olikheter, och med det ett ansvar, för olikheter i gruppen och vidare ut i samhället och världen. Det är i det lilla sammanhanget det måste börja. Min gestaltande berättelse från sångsamlingen med barnen kopplar jag också till detta resonemang. Vid tillfällen som dessa kan jag som pedagog ha möjligheten att lyfta och synliggöra varje barns val i gruppen. Till synes vardagliga och enkla aktiviteter i

⁵⁰Rauni Karlsson sid. 23

förskolan, så som en sångsamling, kan i ett litet barns värld vara både viktiga, utmanande och lärorika. I situationer som dessa kan också pedagogernas arbete med inkludering bli synlig. Är alla inkluderade kan barns olikheter, när det kommer till förutsättningar, uttryck och behov, synliggöras som en styrka i gruppen.

Lek

Jag såg under mina observationer exempel på barn som i sin lek, tillsammans med pedagoger, fick erfara olika sätt att vara i gemenskap som byggde på hänsyn och respekt.

Flera barn leker med en pedagog i hallen. Barnen frågar efter musik, "Bamse", säger de, och nu strömmar Bamsesången ut medan de springer tillsammans i hallen. Flera barn blir nyfikna på vad som händer i hallen och ansluter sig till springet och musiken. Pedagogen bjuder in varje barn som kommer, "ja, kom, spring tillsammans med oss" säger hon. Efter en liten stund hittar ett av barnen en boll som de börjar sparka. Pedagogen pratar om att de "turas om" att sparka på bollen. Hon bekräftar för barnen vems tur det är. Hon väntar tillsammans med de andra barnen medan ett barn i taget sparkar på bollen och sen springer alla efter den. Var än bollen hamnar ropar hon:

- *Det blev mål!*
- *Jaaa, instämmer barnen.*

Plötsligt fastnar bollen i ett hörn, bakom en låda. Barnen konstaterar att bollen är borta. Pedagogen uppmuntrar barnen att hitta bollen. Hon använder ord som "vi behöver hjälpas åt", "vi behöver din hjälp". Barnen hjälps åt att lyfta på lådan och ta fram bollen bakom och snart är leken igång igen. När barnen börjar tappa intresset för leken så säger pedagogen:

- *Nu tror jag det är dags för någon annan lek ett tag. Men innan vi fortsätter leka måste vi sätta på strumporna.*

Pedagogen hjälper barnen att få tag på rätt strumpor. Hon väntar på att barnen ska dra på strumporna på egen hand. De barn som det går trögt för frågar hon om de behöver hjälp. Hon ser att ett barn försöker hjälpa ett annat barn och bekräftar det. Ett barn är ivrigt att öppna dörren och fortsätta att leka men pedagogen säger

- *Nej, vänta! Vi väntar på varandra, alla måste få på sig strumporna.*

Pedagogen lockar många barn att leka tillsammans. Hon välkomnar alla och uppmärksammar var och en i tillsammansleken. Hon ger inga förmaningar eller tillrättavisningar utan visar tilltro till att barnen kan vänta på sin tur genom att bekräfta vems tur det är. Hon påvisar för

barnen att de behöver hjälpas åt, att de behövs tillsammans, när bollen försvinner. Hon inkluderar alla barnen när de ska sätta på sig strumpor, vissa är snabba, vissa behöver hjälp, men hon betonar att de ska vänta på varandra, ett sätt att visa hänsyn.

Situationer som missas

Under mina observationer såg jag också tillfällen där jag, enligt min tolkning, tycker att pedagogerna missade att skapa förståelse och medvetenheter om barnens behov, tankar och olikheter.

En pedagog sitter vid ett bord med musikinstrument tillsammans med två barn. Ena barnet påkallar uppmärksamhet genom att spela på en xylofon och pedagogen bekräftar att det blir ljud när hen spelar. Det andra barnet frågar hur hen ska göra med en triangel. Pedagogen pratar med barnet och visar hur hen kan göra. Barnet med xylofonden börjar visa på de olika färgerna på tangenterna. En av färgerna kan inte barnet och frågar pedagogen. Hon berättar vilken färg det är och tillsammans pratar de om olika färger på xylofonden. Det andra barnet har provat triangeln och går därifrån. Då kommer ett av de yngsta barnen fram till musikinstrumenten och visar tydligt att hen vill ha xylofonden. Pedagogen tar lugnt bort barnets hand och säger att den redan är upptagen, hon ger hen ett annat instrument men det accepteras inte och ganska frustrerad går barnet därifrån.

En pedagog sitter på golvet och bygger en stor tåg bana tillsammans med flera barn. Barnen söker hennes uppmärksamhet för att visa saker eller för att få hjälp med svåra bitar. Hon bekräftar barnen ett i taget och hjälper till där det behövs.

I bägge dessa händelser så är pedagogen närvarande och bekräftande till barnen. De finns på deras nivå och följer deras initiativ och idéer. Jag reflekterar dock kring att det skulle kunna gå att göra så mycket mer av dessa situationer genom att uppmärksamma barnen mer för varandra. Uppmärksamma deras upptäckter, vad de har för idéer, deras uttryck, hur de kan hjälpa varandra etcetera. Barnen leker bredvid varandra men inte med varandra. De är i och för sig relativt unga så inget konstigt i det, men barnen skulle ändå med pedagogers hjälp kunna inspireras av varandra, få hjälp av varandra och att förstå varandras olika uttryck och känslor. Ibland tenderar demokrati, omsorg och möjligheten till inflytande att bli en fråga främst kring det enskilda barnet. Kanske är det så att det måste börja hos en själv, att jag upplever att någon lyssnar på mig, att jag har inflytande, att jag kan påverka min situation. Samtidigt handlar demokrati i stor utsträckning om att förstå andras perspektiv, ta hänsyn till

varandra, komma till lösningar tillsammans, att olika viljor och erfarenheter kommer överens. Detta tror jag att även de yngsta barnen kan bemästra och klara av, med pedagogers hjälp. För att koppla till mina inledande berättelser från min egen praktik så kan jag se att exemplet med Manne som blir mött efter sina behov och känslor är ett sätt att låt honom ha inflytande. Men jag kan som pedagog inte nöja mig med att se detta som demokratiarbete. Jag måste se individen i gruppen och medvetandegöra betydelsen av gruppen för individen.

Som jag tidigare redogjorde för så diskuterar författarna till boken *Små barns delaktighet och inflytande – några perspektiv* tankar kring individ kontra grupp.⁵¹ De skriver:

Vi anser att rätten till delaktighet och inflytande inte bör uppfattas som en motsättning till hänsyn till gruppen. Det handlar inte om att få sin vilja igenom, utan att vara en del av gemenskapen och därmed påverka det som händer med sina uttryck och åsikter.⁵²

För att detta ska ske krävs det ju aktiva och medvetna pedagoger i mötena med barnen och gruppen. Tillbaka till berättelsen i början när jag sitter med mitt arbetslag och diskuterar vilket projekt vi ska ha. Det är även i de stunderna som barnens åsikter måste bli synliga för att de ska kunna vara med och påverka innehållet i verksamheten. Kan pedagogisk dokumentation vara en nyckel här? Med hjälp av dokumentation och pedagogernas reflekterande analyser tror jag att vi kan skapa ett innehåll, en miljö och utmaningar som barnen behöver och vill ha. En verksamhet som barnen är med och påverkar och har inflytande över.

⁵¹ Johannesen och Sandvik

⁵² Johannesen och Sandvik sid 32

Slutreflektioner

Syftet med denna uppsats har varit att bredda förståelsen och kunskapen kring pedagogers möjlighet att arbeta med värdegrunds- och demokratiuppdraget med de yngsta barnen i förskolan. Med hjälp av mina egna erfarenheter, observationer av andras praktik samt litteratur och teori har jag undersökt hur pedagogers handlingsberedskap, förhållningssätt och bemötande spelar roll för de möjligheter som skapas för barnen att möta demokratiska värden på förskolan. En stor del av barnens vardag på förskolan handlar om att möta andra människor, försöka förstå andra människor, samarbeta med andra människor, visa hänsyn och respekt för andra människor, komma till gemensamma beslut tillsammans etcetera. Dessa möten kan också bli möten med demokratiska värderingar för barnen.

Mitt urval i denna uppsats är relativt litet för att dra några större slutsatser om hur demokratiarbete på yngstabarnsavdelningar generellt går till. Dock har jag en insyn i det arbetet som bedrivs och det ger mig ett underlag för att reflektera och diskutera kring ämnet. Det är jag som gjort urvalet av de pedagogerna och barngrupperna som observerats. Hade resultatet blivit ett annat om jag valt att observera pedagoger i andra barngrupper, på andra förskolor? Och hur påverkade min närvaro, pedagogernas agerande under observationen? Det kan säkert vara så att de ”ansträngde” sig att vara aktiva och inlyssnande tillsammans med barnen men detta är inget som i så fall var negativt för mina observationer. Snarare tvärtom. Det var ju situationer, bemötande och agerande som stödjer barnen i deras demokratiska utveckling som jag ville få syn på. I och med mina observationer ville jag ju ”samla på mig” tillfällen, strategier och bemötande som pedagoger använder sig av för att undervisa, förmedla och fostra kring demokratiuppdraget med de yngsta barnen och det syftet uppnåddes. I boken *Etnologiska observationer* tar Gösta Arvatsson och Billy Ehn, båda etnologer, upp frågan om forskarens subjektivitet; ”Till synes oskyldiga beskrivningar innehåller ståndpunkter av olika slag, de laddas med gillande eller ogillande. Det ligger nära till hands att börja undra över vad andra skulle ha sett och hur de skulle beskriva detta”.⁵³ De menar att det är omöjligt att undkomma subjektiviteten i kvalitativa observationsmetoder trots att de kan vara både detaljerade och noggranna. De menar dock att detta inte har huvudsaklig betydelse eftersom det är diskussionen och värderingarna kring observationen som blir det viktiga, hur dessa kan få oss att förstå och få inblick i mönster och beteenden. Jag kopplar detta till mina

⁵³Gösta Arvatsson och Billy Ehn *Etnografiska observationer* sid. 28, Gösta Arvatsson, Billy Ehn, Lars-Eric Jönsson, Anna Sofia Lundgren och Elisabeth Högdahl red. Studentlitteratur Lund 2009

observationer och kan se att mina subjektiva ståndpunkter blir synliga genom vilket fokus jag valde att ha under mina observationer samt vilka frågor jag valde att formulera inför observationerna. Jag har i denna uppsats valt att inte fokusera på kön. I litteratur som jag tagit del av har det framkommit skillnader kring pedagogers arbete med normer och värden när det gäller pojkar och flickor. Jag har medvetet valt att inte ta in den aspekten. Jag har varit inne på inkluderingsbegreppet, kopplat till demokrati, och det är ett område som jag är medveten om behöver betydligt större utrymme, reflektion och analys omkring än vad jag anser möjligt inom ramen för denna uppsats. Klart är i alla fall att en inkludering är en förutsättning för demokrati och klart blir då också att vi pedagoger på förskolan måste klargöra vad detta begrepp innebär för oss och handla utifrån det.

Utifrån mina frågeställningar om pedagogers handlingsberedskap, bemötande och förhållningssätt kopplat till värdegrundsarbete har det blivit tydligt för mig att det krävs en medvetenhet och kunskap kring demokratiarbete hos pedagoger. Värdegrundsarbete och möten med demokratiska värden får inte bli något som bara sker ut av sig själv på förskolan för att vi helt enkelt är ”snälla mot varandra här”. Det framträder en tydlighet att frågorna ”måste upp på bordet”, vi måste prata om vad demokrati och värdegrund innebär. Hur påverkar min praktiska kunskap och min syn på uppdraget hur jag agerar och hur jag tar tillvara tillfällena? Denna kunskap får inte bli tyst och outtalad utan måste ständigt diskuteras. Vi måste förstå tillsammans, ompröva, reflektera, analysera och förändra. Filosofen Fredrik Svenaeus skriver:

Argumentet att den praktiska kunskapen är tyst och därför omöjlig att få grepp om med hjälp av just ord och begrepp är inte hållbar. Tystnad blir den praktiska kunskapen förvisso ofta av de som inte vill se och höra den, men den är inte dömd till tystnad.⁵⁴

För att värdegrundsarbetet inte ska bli ”dömd till tystnad” måste det också finnas ett ansvar hos pedagogerna, förskollärarna i detta fall, att levandehålla diskussion, låta dessa frågor få ta plats i kvalitetsarbetet och utvecklingsarbetet. Eftersom värdegrundsarbetet sker i vardagen blir det tydligt för mig att vi pedagoger behöver vara rustade för att kunna göra dessa värdegrundsarbetet till lärandeobjekt. Det spelar stor roll för barnen vilken praktisk kunskap jag har och hur jag agerar utifrån den i vardagen på förskolan, då det är där mötet med de demokratiska värdena sker. Det finns många tillfällen och möten som jag som pedagog genom att handla klokt för att göra värdegrunden och den grundläggande ethosen synlig och

⁵⁴ Fredrik Svenaeus ”Vad är praktisk kunskap?” sid. 15 *Vad är praktisk kunskap?* Red. Jonna Bornemark & Fredrik Svenaeus Södertörns högskola Huddinge 2009

levande med barnen. Först när vi ser värdegrundsarbetet i vardagen som lärandeobjekt, utifrån att det är frågor vi pedagoger reflekterar kring, analyserar och utvärderar, så kan vi utveckla och fördjupa värdegrundsarbetet och därmed demokratiarbetet med de yngsta barnen.

Utifrån min frågeställning beträffande kopplingen mellan omsorg och demokratiarbete har en tydlig bild som framträtt för mig om hur omsorgssituationerna kan möjliggöra för barnen att uppleva demokratiska värden och inflytande. Här blir pedagogernas praktiska kunskap och deras handlingsberedskap viktig. Det tycks krävas en medvetenhet hos pedagogerna hur blöjbyten, påklädning, måltider, tröstande etc. kan bli ”demokratistunder”. Det framgår också att pedagogernas gemensamma förhållningssätt, organisation och bemötande blir viktig för att detta ska kunna ske i en ofta stressig vardag på förskolan. I omsorgssituationerna kan pedagogerna skapa inflytande för barnen och därmed ge barnen möjlighet att påverka sin situation och utveckla strategier för hur de kan kommunicera sina behov, tankar och åsikter.

Under detta arbetes gång har jag flera gånger funderat på vad barnen kan lära oss pedagoger om demokrati? I den medvetenhet hos pedagogerna som jag många gånger återkommer till i min text vill jag också lägga till pedagogers medvetenhet för den öppenhet och ”ickedömande” bemötande som barnen visar omvärlden. De yngsta barnen visar så ofta stark tilltro till andra människor. De gör ständiga och idoga försök att förstå och tolka sin omvärld och de människor de möter. Jag ställer detta i motsats till den inställning vi vuxna många gånger visar och som handlar om att vi många gånger har en på förhand bestämd bild av hur saker och ting ska vara samtidigt som vi är relativt snabba med att döma människor utifrån våra tidigare erfarenheter och kunskaper. Jag tror att vi vuxna har mycket att lära av barnens tillit till varandra och deras genuina nyfikenhet på omvärlden.

Jag har redogjort för min erfarenhet av att demokratiarbetet, och arbete med barns inflytande, allt som oftast handlar om de äldre förskolebarn. På något vis verkar demokratibegreppet bli mer förståeligt när vi tänker hur detta arbete sker med äldre barn. Varför är det så? Är det det verbala språket? Är det barnens förmåga att tänka mer abstrakt, bortom här och nu? Är det en koppling till demokratiska verktyg som val och röstning? Är det en föreställning om att de yngsta barnen inte berörs av demokratibegreppet? Om jag går tillbaka till Arnérs ord

Barn måste få möjlighet att utveckla sitt inflytande och sitt demokratiska tänkande från första dag i förskolan, genom hela grundskolan och gymnasieskolan. Då skulle de utveckla en vana vid att bry sig om och stå upp, både för sig själv och andra. Det

demokratiska samhället måste byggas från början, tillsammans med de yngsta människorna.⁵⁵

Demokrati är inget vi kan vänta med. Vill vi vara med och ge förutsättningar för människor att utvecklas till medborgare som tar ansvar för sina handlingar och som visar respekt mot andras uppfattningar, utseende, känslor etc. så måste vi börja med de yngsta. De måste ges möjlighet att utveckla en kamratkultur där olikheter berikar, där hjälpsamhet och respekt råder. Det är bland de yngsta vi lägger grunden. Pedagogernas förhållningssätt och deras förmåga att möta och dela barnens uppfattningar, initiativ och viljor är avgörande. Vi kan inte ”vila på demokratins grund” vi måste agera utifrån demokratiska värden så som inkludering, hänsyn, respekt och solidaritet.

Här avslutas denna uppsats och den har öppnat många nya insikter och kunskaper hos mig liksom att den öppnat upp för nya frågeställningar. Jag skulle med stor nyfikenhet ta del av framtida forskning kring hur pedagoger skapar en gemensam förståelse för demokratibegreppet. Likaså hur pedagoger organiserar förskolans miljö och material för att möjliggöra demokratiska möten. En annan fråga som har väckts hos mig är hur förskolan arbetar med inkluderingsbegreppet kopplat till vårt demokratiuppdrag.

⁵⁵ Arnér och Sollerman, *Kan barn förstå vad demokrati är?* Studentlitteratur 2013

Källförteckning

Litteratur

- Alsterdal, Lotte, *Omtankar – praktisk kunskap i äldreomsorgen* Södertörns högskola Huddinge 2011
- Alsterdal, Lotte ”Essäskrivande som utforskning” *Konst och lärande: Essäer om estetiska läroprocesser* red. Anders Burman, Södertörns högskola Huddinge 2014
- Arnér, Elisabeth, *Barns inflytande i förskolan – en fråga om demokrati*, Studentlitteratur Lund 2009
- Arnér, Elisabeth och Sollerman Solveig, *Kan barn förstå vad demokrati är?* Studentlitteratur Lund 2013
- Arvatsson, Gösta och Ehn, Billy *Etnografiska observationer*, Studentlitteratur Lund 2009 Huddinge 2009
- Dewey, John *Demokrati och utbildning*, Daidalos Göteborg 1999
- Eidevald, Christian och Engdahl, Ingrid *Utbildning och undervisning omsorgsfullt och lekfullt stöd för lärande och utveckling*, Liber Stockholm 2018
- Halldén, Gunilla, *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*, Carlssons Stockholm 2007
- Halldén, Gunilla, *Ett hem av solsken: Disa Beijer och barnträdgården som arena för socialt arbete*, Carlssons Stockholm 2016
- Hartman, Sven, Roth, Klas & Rönnström, Niclas, *John Dewey: Om reflektivt lärande i skola och samhälle* HLS Förlag Stockholm 2003
- Hägglund, Solveig, Löfdahl Hultman, Annica och Thelander, Nina, *Förskolans demokratifostran i ett föränderligt samhälle* Gleerups Malmö 2018
- Johannesen, Nina och Sandvik, Ninni, *Små barns delaktighet och inflytande*, Liber Stockholm 2009
- Karlsson, Rauni, *Demokrati i förskolan - fokus på barns samspel*, Liber Stockholm 2014
- Krokmark Tomas, *Förskola på vetenskaplig grund*, Studentlitteratur Lund 2004
- Lenz Taguchi, Hillevi och Åberg, Ann, *Lyssnandets pedagogik: etik och demokrati i pedagogiskt arbete* Liber Stockholm 2018
- Pripp Oscar och Öhlander Magnus *Etnologiskt fältarbete* red. Lars Kaijser Magnus Öhlander Studentlitteratur Lund 2001
- Stensmo, Christer *Vetenskapsteori och metod för lärare*, Kunskapsföretaget Uppsala 2002

Svenaesus, Fredrik & Bornemark, Jonna red. *Vad är praktisk kunskap?* Södertörns högskola

Övrigt material

Banjacs, Mija ”Ensam eller med”, *Tidningen Förskolan* 16/5 2015

Biesta, Gert ”Demokrati – ett problem för utbildning eller ett utbildningsproblem?”
Utbildning & demokrati 2003, vol 12, nr 1

Catucci, Ester, *Att undervisa de yngsta barnen i förskolan*, Mälardalen University 2018

Ekström, Kenneth *Omsorg i förskolan är en förutsättning för undervisning*
<https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/forskning/omsorg-i-forskolan-ar-en-forutsattning-for-undervisning> 2019

Jonsson, Agneta, *Att skapa läroplan för de yngsta barnen i förskolan: barns perspektiv och nuets didaktik*: Göteborgs universitet 2013

Jonsson, Agneta, ”Förskollärares kommunikation med de yngsta barnen i förskolan: med fokus på kvalitativa skillnader i hur ett innehåll kommuniceras” *Nordisk Barnehageforskning*, 2016, Vol.12(1)

Josefsson, Mie, *Det ansvarsfulla mötet: En närhetsetisk analys av omsorgens innebörder i förskolan*, Stockholms universitet 2018

Lundqvist, Marina, *Vad innebär det att bli demokratisk?: dimensioner av demokrati i mötet mellan barn och pedagoger* Åbo Akademi 2016

Quennerstedt, Ann ”Young children's enactments of human rights in early childhood education” *International Journal of Early Years Education*, 24:1, 5-18 2016

Rantala, Anna *Förskolans uppdrag är att fostra barn*
<https://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning-och-utvarderingar/forskning/forskolans-uppdrag-att-fostra-barn> 2018

Skolinspektionens rapport, *Förskolors värdegrundsarbete* 2018

Skollagen (2010:800)

Skolverket *Läroplan för förskolan* 2018

Sverige, SFS1974:152 RF, 1 kap. 2§

Weman Thornell, Kerstin *Många har missuppfattat uppdraget inom förskolan* Högskolan i Kristianstad www.hkr.se, 2016, hämtad 190122

Bilagor

Skriftlig information till pedagogerna finns som bilaga 1

* Bilden på framsidan är hämtad från [https://www.unileon.es/files/images/campus-inclusivo.tamaño%20grande%20\(500x500\).jpg](https://www.unileon.es/files/images/campus-inclusivo.tamaño%20grande%20(500x500).jpg)

Bilaga 1

Hej

Jag heter Åsa Lernberg och arbetar som förskollärare på Tunaparkens förskola. Parallellt med mitt jobb studerar jag på Magisterprogrammet i praktisk kunskap med inriktning på utvecklingsarbete i förskola på Södertörns högskola.

Jag håller nu på att genomföra en studie inför min uppsats om demokratiarbete med de yngsta barnen på förskolan. Jag är intresserad av att komma ut till grupper med barn mellan Bilaga 1-3 år för att vara med och observera under delar av en dag. Jag kommer att titta på hur pedagogerna skapar och tar till vara tillfällen där demokratiska principer, så som delaktighet, respekt och hänsyn, står i fokus. Jag tittar också efter hur pedagoger skapar möjlighet till inflytande för de yngsta barnen på förskolan. Syftet med mina observationer är att medvetandegöra vad demokratiarbete med de yngsta barnen kan vara.

Självklart kommer ert deltagande i studien att vara anonymt och självklart får ni återkoppling efteråt på vad jag observerat. Jag kommer att använda mig av skriftliga anteckningar som observationsform. Jag kommer inte att behöva ta någon extra tid av er i anspråk utan meningen är att jag observerar i den befintliga verksamheten som ni planerat. Observationen beräknas pågå 1.5-3h beroende på innehållet i verksamheten.

Vore tacksam och glad om jag får komma till er förskola.

Med vänlig hälsning

Åsa Lernberg

asa.lernberg@uppsala.se

070-xxxxxxx